

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΕΡΕΥΝΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ **Τόμος 3ος**

Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ,
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Β΄ Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών**

Τόμος 3ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

Πρόεδρος: Σωτήριος Γκλαβάς

**ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ Β'**

**Προϊστάμενος:
Παύλος Φ.Μάραντος**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κώστας Ν. Θεριανός,

**Δρ. Επιστημών της Αγωγής, Κοι-
νωνιολόγος, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

Νίκος Δ. Φωτόπουλος,

Επίκουρος Καθηγητής,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

**Χριστίνα Βέικου, Μέλος ΔΕΠ ΑΕΙ,
πρ. Σύμβουλος Π.Ι. (συντονίστρια)**

**Ακριβή Γεωργούση,
Σχολ.Σύμβουλος,
Master Κοινωνικών Επιστημών
Χαράλαμπος Γ. Καριοφύλλας,
Εκπαιδευτικός ΠΕ09,
MSc. Οικονομολόγος**

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Παύλος Φ. Μάραντος**

**ΑΝΑΔΟΧΟΣ
Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.**

**Φιλολογική επιμέλεια:
Χρύσα Φραγκιαδάκη
Εξώφυλλο:
Δώρος Παπαϊωαννίδης
Σελιδοποίηση:
Χριστίνα Κωνσταντινίδου**

«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ» της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (ΣΧΟΛΕΙΟ 21ου αιώνα)-ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ» ΜΕ ΚΩΔ. ΟΠΣ 295450, των Αξόνων Προτεραιότητας 1, 2 και 3 - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ του ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ», που συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση - Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από Εθνικούς Πόρους (ΕΣΠΑ 2007 - 2013).

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ:

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Β' Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

**Ομάδα εργασίας για το Ινστιτούτο
Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Προσαρμογή:

**Μαριαλένα Ξενάκη,
Εκπαιδευτικός ΠΕ05**

Επιμέλεια:

**Κατερίνα Καραβιδοπούλου,
Υπάλληλος Ι.Ε.Π., ΠΕ μεταφραστών**

Επιστημονικός υπεύθυνος:

**Βασίλης Κουρμπέτης,
Σύμβουλος Α΄ του ΥΠ.Π.Ε.Θ.**

Υπεύθυνη του έργου:

**Μαρία Γελαστοπούλου,
Μ.Εδ. Ειδικής Αγωγής**

Τεχνική υποστήριξη:

**Κωνσταντίνος Γκυρτής,
Δρ. Πληροφορικής**

**Συγγραφείς Προδιαγραφών
προσαρμογής των βιβλίων για το
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτι-
κής:**

**Γιώργος Βουγιουκλίδης,
Δάσκαλος Ειδικής Αγωγής**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής**

**Αξιολόγηση και τελικός έλεγχος
των προσαρμογών:**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής, ΙΕΠ**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής στη
Δ/βάθμια Εκπαίδευση**

2.9 Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος (Τζον Μέυναρντ Κέυνς)

Ο Τζον Μέυναρντ Κέυνς (John Maynard Keynes, 1883-1946) ήταν Άγγλος μαθηματικός και οικονομολόγος. Ήταν ένας από τους ανθρώπους που επηρέασαν καθοριστικά, σε παγκόσμιο επίπεδο, την οικονομική σκέψη του 20ού αιώνα. Έζησε σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης και πολέμων, γι' αυτό και το έργο του εστιάστηκε στο πώς, με ποια οικονομική πολιτική, μπορούν να αποφευχθούν οι πόλεμοι και να ξεπεραστούν οι οικονομικές κρίσεις.

Ο Κέυνς έζησε σε μια εποχή όπου η ανάπτυξη του καπιταλισμού είχε προχωρήσει σε σχέση με την

εποχή των Σμιθ, Ρικάρντο, Μαρξ και Μιλ. Οι αναπτυγμένες χώρες (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία) συγκρούονταν για το ποια θα αυξήσει την οικονομική της επιρροή σε διεθνές επίπεδο. Οι επιχειρήσεις είχαν ξεφύγει από το στάδιο που είχαν γνωρίσει οι Κλασικοί οικονομολόγοι και ο Μαρξ, και είχαν περάσει σε ένα άλλο στάδιο: ορισμένες από αυτές είχαν μετασχηματιστεί σε τεράστιες επιχειρήσεις με διεθνή επιρροή. Χρησιμοποιούσαν πρώτες ύλες που προέρχονταν από διάφορες χώρες και προσπαθούσαν να προωθήσουν τα προϊόντα τους στη διεθνή αγορά. Είναι η εποχή του ιμπεριαλισμού, της πολιτικής της επέκτασης των βιομηχανικά αναπτυγμένων κρατών σε βάρος άλλων κρατών. Η Γερμανία προσπαθούσε να καλύψει τις ανάγκες της

σε πρώτες ύλες και καύσιμα, και να βρει αγορές για την πώληση των προϊόντων της. Στις επιδιώξεις της αυτές συγκρούστηκε με τη Γαλλία και τη Βρετανία, τους ανταγωνιστές της. Αυτή ήταν η βασική αιτία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914-1918), ο οποίος έληξε με την ήττα της Γερμανίας. Με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919), η ηττημένη Γερμανία υποχρεώθηκε να καταβάλει τεράστιες πολεμικές αποζημιώσεις στους νικητές.

Εκείνη την περίοδο, ο Κέυνς έγραψε το βιβλίο Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης. Σε αυτό το βιβλίο, ο Κέυνς προέβλεπε ότι η Γερμανία δεν μπορούσε να πληρώσει τις πολεμικές αποζημιώσεις που απαιτούσαν από αυτήν οι νικητές του πολέμου. Αυτό θα οδηγούσε μοιραία στο ξέσπασμα ενός νέου

πολέμου, όπως και έγινε είκοσι χρόνια μετά με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

**Τζον Μέυναρντ
Κέυνς
(1883-1946)**

Άγγλος μαθηματικός και οικονομολόγος

**Την εποχή του ιμπεριαλισμού:
«Το βιομηχανικό δυναμικό κάθε
έθνους αναγκάζεται να παράγει, να
υπερπαραγάγει. Αυτή την υπερπαρα-
γωγή πρέπει να τη διαθέσουμε. Κι**

έτσι ριχνόμαστε στις παγκόσμιες αγορές ενώ κλείνουμε τη δική μας αγορά με προστατευτικά μέτρα. [...] Έτσι, με φυσική νομοτέλεια, η μία χώρα βαδίζει εναντίον της άλλης, συγκρούεται μαζί της. Ποια θα εξασφαλίσει την οριστική υπεροχή των εθνικών βιομηχανικών της προϊόντων και με ποιο τρόπο; [...] Μήπως με πόλεμο; Η Αγγλία και η Γερμανία αλληλοϋποβλέπονται' ο πόλεμος είναι η μόνη τους λύση».

Α. Μερχέμ, Η εργατική ζωή, 1911 (από το βιβλίο Δ. Ξιφαράς - Ε. Λουβή, Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Αθήνα, εκδ. ΙΤΥΕ - ΟΕΒΔ).

Η οικονομική κρίση του 1929 ήταν το δεύτερο μεγάλο γεγονός που επηρέασε τη σκέψη του Κέυνς. Τον

Οκτώβριο του 1929, παρουσιάστηκε μια τεράστια πτώση των τιμών των μετοχών στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Η τεράστια ανεργία που έφερε η κρίση του 1929 ήταν το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα των αναπτυγμένων χωρών. Το 1936, ο Κέυνς έγραψε το βιβλίο Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος. Με αυτό το έργο ο Κέυνς δημιούργησε την τρίτη μεγάλη οικονομική σχολή (Κεϋνσιανή Σχολή) μετά τον Σμιθ (Κλασική Σχολή) και τον Μαρξ (Μαρξιστική Σχολή). Στο βιβλίο αυτό ανέλυε τα αίτια της κρίσης και πρότεινε συγκεκριμένα μέτρα για το ξεπέρασμα της ανεργίας, τα οποία επρόκειτο αργότερα να υιοθετηθούν από τις αναπτυγμένες χώρες.

Ο Κέυνς, στο έργο του αυτό, υποστηρίζει:

- **Οι καπιταλιστικές οικονομίες χρειάζεται να ξεπεράσουν την ανεργία και να προσεγγίσουν την πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού.**
- **Ο στόχος αυτός δεν μπορεί να επιτευχθεί, αν το κράτος δεν παρέμβει στην οικονομία.**
- **Ο μηχανισμός της ελεύθερης αγοράς φαινόταν ότι, χωρίς την κρατική παρέμβαση, δεν μπορεί να επιτύχει τον παραπάνω στόχο.**

Υπάρχει έτσι υψηλή ανεργία, η οποία απειλεί και την οικονομία και την κοινοβουλευτική δημοκρατία. Η ανεργία είναι απειλή για τον ίδιο τον καπιταλισμό, ο οποίος μπορεί να καταρρεύσει υπό το βάρος κοινωνικών εξεγέρσεων. Την εποχή που έγραψε ο Κέυνς το βιβλίο του,

η Ρωσική Επανάσταση του 1917 και η προσπάθεια οικοδόμησης σοσιαλισμού στη Ρωσία ήταν ζωντανό πολιτικό παράδειγμα για τους λαούς των καπιταλιστικών χωρών. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία απειλείται από τον φασισμό. Την εποχή που εκδόθηκε το βιβλίο του Κέυνς, ο Μουσολίνι είχε την εξουσία στην Ιταλία, ο Χίτλερ στη Γερμανία, ο Φράνκο στην Ισπανία.

- Το κράτος πρέπει να παρέμβει στους μισθούς, την παραγωγή και τη διανομή του πλούτου. Αν το κράτος κάνει επενδύσεις, οι άνθρωποι θα βρουν εργασία και θα αποκτήσουν εισόδημα. Με το εισόδημα αυτό θα μπορούν να καταναλώσουν εμπορεύματα (δημιουργία ενεργής ζήτησης), οπότε οι επιχειρήσεις θα αυξήσουν την παραγωγή τους. Η αύξηση της παραγωγής**

των επιχειρήσεων θα δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας και η οικονομία θα βγει από την ύφεση και θα μπει στην ανάπτυξη. Έργα που μπορεί να αναλάβει το κράτος είναι η κατασκευή αυτοκινητοδρόμων, σχολείων, νοσοκομείων, λιμανιών κτλ.

I. Σόγερ, Γραφείο ευρέσεως εργασίας, 1927.

Η ανεργία ήταν το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετώπισαν οι αναπτυγμένες χώρες μετά την κρίση του 1929.

Ο Κέυνς ήταν υπέρ του καπιταλισμού και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η κρίση, όμως, του 1929 τον οδήγησε στο να συνειδητοποιήσει ότι, χωρίς τις απαραίτητες κρατικές ρυθμίσεις, ο καπιταλισμός κινδύνευε. Άσκησε έντονη κριτική στους οπαδούς της ελεύθερης αγοράς και της πλήρους απόσυρσης του κράτους από την οικονομική δραστηριότητα. Έγραψε χαρακτηριστικά: «Σκοπός της ζωής είναι να φαγωθούν τα φύλλα που βρίσκονται στα ψηλότερα κλαδιά, και ο καλύτερος τρόπος για την επιτυχία αυτού του σκοπού είναι να επιτραπεί στις καμηλοπαρδάλεις με τους ψηλότερους λαιμούς να εξολοθρεύσουν με την πείνα τις καμηλοπαρδάλεις εκείνες που έχουν πιο κοντό λαιμό».

Ο Κέυνς πρότεινε ουσιαστικά «μέτρα προστασίας» των ζώων με χαμηλό λαιμό για να μην αφανιστούν, παρασέρνοντας στον αφανισμό και αυτά με τον ψηλό λαιμό.

Οι Η.Π.Α. υιοθέτησαν τις προτάσεις του Κέυνς. Το 1933, ο πρόεδρος Ρούζβελτ εφάρμοσε το New Deal (Νέα Συμφωνία). Η Νέα Συμφωνία ήταν μια οικονομική πολιτική ανόδου των μισθών και εκτεταμένων δημοσίων επενδύσεων από το κράτος. Αυτές οι παρεμβάσεις καταπολέμησαν, σε μεγάλο βαθμό, τις επιπτώσεις που είχε η κρίση του 1929 στις Η.Π.Α. Η Αγγλία, η χώρα του Κέυνς, δεν ακολούθησε πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τις προτάσεις του. Θα τις ακολουθήσει και αυτή, όπως και όλες σχεδόν οι

χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μετά το τέλος του, όταν το κράτος ήταν ο μοναδικός φορέας που μπορούσε να ανοικοδομήσει τα ερείπια που άφησε πίσω του ο καταστροφικός Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

**Κωνσταντίνος Βολανάκης,
Η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου,
Εθνική Πινακοθήκη.**

Η παρέμβαση του κράτους στην προστασία της απασχόλησης, ώστε να μην υπάρχει ανεργία ήταν ένα από τα καίρια σημεία των προ-

τάσεων του Κέυνς. «Το κράτος φαντάζει ως ο μόνος διαθέσιμος λευκός ιππότης που μπορεί να γλιτώσει τον καπιταλισμό από την καταστροφή» (Γ. Βαρουφάκης, Πολιτική Οικονομία. Η οικονομική θεωρία στο φως της κριτικής, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2007, σ. 433).

2.10 Η ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου και η πρόοδος της κοινωνίας (Κόλιν Κλαρκ- Ζαν Φουραστιέ-Τζον Κένεθ Γκαλμπρέιθ- Γιόζεφ Σουμπέτερ)

Το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής δικαιοσύνης απασχόλησε όσους α-

σχολήθηκαν με την οικονομική πολιτική τον 20ό αιώνα.

Ο Κόλιν Κλαρκ (Colin Clark, 1905-1989) ασχολήθηκε με το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης. Ήταν επιστημονικός συνεργάτης του βαρόνου Μπέβεριτζ, ο οποίος υλοποίησε σημαντικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Συμφωνούσε με τις απόψεις του Κέυνς. Τον απασχόλησε έντονα το πρόβλημα του πώς θα αναπτυχθούν οικονομικά οι κοινωνίες και ειδικότερα πώς θα αυξηθεί το εθνικό προϊόν, το οποίο αποτελεί κατ' αυτόν και τη βάση για τη μελέτη της οικονομίας μιας χώρας.

Εθνικό προϊόν είναι η συνολική αξία των τελικών αγαθών και υπηρεσιών κατά τη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου (έτος),

από συντελεστές παραγωγής που ανήκουν σε μόνιμους κατοίκους της χώρας, ανεξάρτητα από τη χώρα όπου βρίσκονται οι συντελεστές παραγωγής. Μέσα από την ανάπτυξη του εθνικού προϊόντος θα δημιουργούνταν, σύμφωνα με τον Κλαρκ, μέσω της παρέμβασης του κράτους, οι όροι για να έρθει η κοινωνική δικαιοσύνη και η ευημερία.

**Κόλιν Κλαρκ
(1905-1989)**

Δεν ήταν μόνο ακαδημαϊκός μελετητής της οικονομικής πολιτικής.

Ανέλαβε τη θέση του Διευθυντή της Στατιστικής Υπηρεσίας στην Αυστραλία προκειμένου να εφαρμόσει τις απόψεις του. Ο Κέυνς ανάφερε για τον Κλαρκ ότι πρόκειται για πρώτης τάξεως στατιστικό λόγο ο οποίος ασχολείται με τα οικονομικά.

Ο Ζαν Φουραστιέ (Jean Fourastié, 1907-1990) ήταν Γάλλος οικονομολόγος. Υποστήριξε ότι η οικονομική δραστηριότητα δίνει βαρύτητα αρχικά στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία), μετά στον δευτερογενή (βιοτεχνία, βιομηχανία) και, τέλος, στον τριτογενή τομέα (υπηρεσίες, τουρισμός). Η μετατόπιση αυτή οφείλεται στην οικονομική ανάπτυξη. Όσο αναπτύσσονται οι οικονομίες τόσο διαφορο-

ποιείται η βαρύτητα που δίνουν στον κάθε τομέα. Ο Φουραστιέ δημιούργησε μια ταξινόμηση των κοινωνιών με κριτήριο το πώς κατανέμεται το εργατικό δυναμικό ανάλογα με την ανάπτυξη της οικονομίας. Ειδικότερα:

α) Στις παραδοσιακές κοινωνίες, το εργατικό δυναμικό κατανέμεται ως εξής:

Πρωτογενής τομέας: 70% του εργατικού δυναμικού.

Δευτερογενής τομέας: 20% του εργατικού δυναμικού.

Τριτογενής τομέας: 10% του εργατικού δυναμικού.

β) Στην περίοδο ανάπτυξης της οικονομίας:

Πρωτογενής τομέας: 50% του εργατικού δυναμικού.

Δευτερογενής τομέας: 30% του εργατικού δυναμικού.

Τριτογενής τομέας: 20% του εργατικού δυναμικού.

γ) Στην αναπτυγμένη οικονομία (σύγχρονες αναπτυγμένες κοινωνίες):

Πρωτογενής τομέας: 10% του εργατικού δυναμικού.

Δευτερογενής τομέας: 20% του εργατικού δυναμικού.

Τριτογενής τομέας: 70% του εργατικού δυναμικού.

Αναπτυγμένες κοινωνίες είναι οι σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες, στις οποίες καθοριστικό ρόλο παίζει η πληροφορική και οι υπολογιστές. Η οικονομική ανάπτυξη στηρίζεται στη γνώση, την καινοτομία και τη διαχείριση της πληροφορίας.

Ο Φουρασιέ θεωρεί ότι ανάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη μπορούν να υπάρξουν αν η ανάπτυξη στις αναπτυγμένες χώρες συνδυαστεί με μέτρα για επέκταση της εκπαίδευσης, της δημόσιας υγείας, της κοινωνικής πρόνοιας για τις αδύναμες κοινωνικές ομάδες.

**Ζαν Φουρασιέ
(1907-1990)**

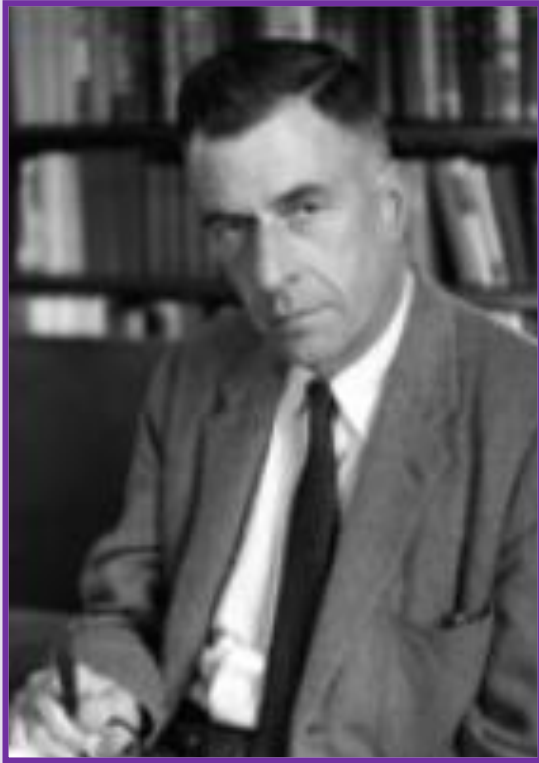
**«Γιατί δουλεύουμε; Δουλεύουμε για να μεταβάλουμε την τρελή χλόη σε στάρι και μετά σε ψωμί, τα αγριοκέρασα σε κεράσια και τα χαλίκια σε ατσάλι και μετά σε αυτοκίνητα».
(Ζαν Φουρασιέ, Η μεγάλη ελπίδα**

του 20ού αιώνα, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1970.)

Ο Τζον Κένεθ Γκαλμπρέιθ (John Kenneth Galbraith, 1908-2006) ήταν Καναδοαμερικανός οικονομολόγος. Στις απόψεις του για την οικονομική πολιτική ακολουθούσε τον Κέυνς. Θεωρούσε ότι η κρατική παρέμβαση είναι απαραίτητη για να μειωθεί η δύναμη των πολυεθνικών επιχειρήσεων και να αποφευχθούν φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας που προκαλεί η ασυδοσία των επιχειρήσεων. Ο Γκαλμπρέιθ θεωρούσε ότι:

- Ο τέλειος ανταγωνισμός είναι μύθος.
- Η οικονομία κυριαρχείται και καθοδηγείται από τα μονοπώλια, τα οποία διευθύνονται από μάνατζερ.

- Ο καταναλωτής δεν επηρεάζει την αγορά. Αντίθετα, ο καταναλωτής χειραγωγείται από τη διαφήμιση.
- Η αφθονία προϊόντων είναι μια κατάσταση που επιτρέπει στα άτομα να ικανοποιούν τις ανάγκες τους με ελάχιστους περιορισμούς. Οι αναπτυγμένες κοινωνίες έχουν γίνει κοινωνίες της αφθονίας, με την έννοια ότι παράγουν τόσο πολλά προϊόντα που επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών των μελών τους. Κατά συνέπεια, οι αναπτυγμένες χώρες πρέπει να δώσουν βαρύτητα όχι στο τι παράγουν αλλά στο πώς θα το διανείμουν ώστε να καταπολεμηθεί η φτώχεια.

**Τζον Κένεθ
Γκαλμπρέιθ
(1908-2006)**

Καναδοαμερικανός οικονομολόγος. Η θεωρητική του εργασία κινήθηκε στο πλαίσιο της σκέψης του Κέυνς. Ο Γκαλμπρέιθ επέμεινε ότι η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και η κοινωνική πολιτική ήταν τα βασικά μέσα για την αποφυγή των οικονομικών κρίσεων.

Ο Γιόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter, 1883-1950) ήταν Αυστριακός οικονομολόγος. Έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην καινοτομία, την οποία θεώρησε βασικό παράγοντα αλλαγής και εξέλιξης της οικονομίας. Οι επιχειρήσεις που κατορθώνουν να εισαγάγουν νέες καινοτόμες ιδέες στην παραγωγή των προϊόντων τους είναι αυτές που κατορθώνουν να αναπτυχθούν έναντι των ανταγωνιστών τους, οι οποίοι απαξιώνονται και κατ'εστρέφονται. Η διαδικασία αυτή (εισαγωγή καινοτομιών-νέας τεχνολογίας από κάποιες επιχειρήσεις και η καταστροφή των ανταγωνιστών τους) ονομάστηκε δημιουργική καταστροφή.

Ο Σουμπέτερ θεωρούσε ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού θα κάνει τις επιχειρήσεις και τα κράτη λιγό-

τερο επιθετικά στον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Η πρόβλεψή του δεν επιβεβαιώθηκε. Ο σύγχρονος κόσμος διαμορφώνεται από τον ανταγωνισμό ισχυρών κρατών και μεγάλων επιχειρήσεων.

**Γιόζεφ Σουμπέτερ
(1883-1950)
Αυστριακός
οικονομολόγος**

«Μια καινοτομία απαιτεί την ύπαρξη ενός καινοτόμου - κάποιου που ευθύνεται για το συνδυασμό των συντελεστών της παραγωγής

με νέους τρόπους. Προφανώς δεν πρόκειται για έναν “φυσιολογικό” επιχειρηματία που ακολουθεί τις καθιερωμένες νόρμες. Το άτομο που φέρνει αλλαγές στην οικονομική ζωή είναι αντιπρόσωπος μιας διαφορετικής τάξης - ή, για να ακριβολογούμε, μιας διαφορετικής ομάδας, καθώς οι νεωτεριστές δεν προέρχονται κατ’ ανάγκην από συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Ο Schumpeter [...] τους ονόμασε entrepreneurs (από τη γαλλική λέξη για «αυτόν που επιχειρεί»).

(Robert L. Heilbroner, Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, ό.π.)

B**ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ****2.1 Το δουλκτητικό σύστημα**

Σε κάθε κοινωνία υπάρχει ένας τρόπος οργάνωσης της οικονομίας μέσω του οποίου οι άνθρωποι παράγουν τα αγαθά που τους είναι αναγκαία. Ο τρόπος οργάνωσης της οικονομίας δεν είναι σταθερός. Αλλάζει στον χώρο και στον χρόνο. Διαφορετικά ήταν οργανωμένες οι οικονομίες στην αρχαία εποχή, διαφορετικά τον Μεσαίωνα, διαφορετικά σήμερα. Άλλη είναι η δομή και η οργάνωση της ελληνικής οικονομίας σήμερα και άλλη είναι η δομή και η οργάνωση της οικονομίας των Η.Π.Α. ή της Ιαπωνίας.

Ο τρόπος οργάνωσης της οικονομίας συνιστά το οικονομικό σύστημα. Οικονομικό σύστημα είναι

οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία μια κοινωνία προσπαθεί να παράγει και να διανείμει τα αγαθά. Το οικονομικό σύστημα είναι ταυτόχρονα και κοινωνικό σύστημα. Η παραγωγή και η διανομή των αγαθών είναι κοινωνικές δραστηριότητες και προσδιορίζουν κοινωνικές σχέσεις. Η κοινωνία δεν είναι άθροισμα ατόμων. Είναι σύνολο κοινωνικών σχέσεων. Οι άνθρωποι παράγουν αγαθά για την επιβίωσή τους και ο τρόπος με τον οποίο τα παράγουν καθορίζει το είδος και την ποιότητα των κοινωνικών τους σχέσεων. Καθορίζει, τελικά, τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας στο σύνολό της.

Κάθε κοινωνία χρησιμοποιεί πόρους (φυσικούς και ανθρώπινους) για την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών που της είναι απαραί-

τητα. Οι πόροι αυτοί ονομάζονται παραγωγικοί συντελεστές. Οι παραγωγικοί συντελεστές είναι η εργατική δύναμη, η γη, το κεφάλαιο και η επιχειρηματικότητα.

Στην αρχαιότητα, αναπτύχθηκε το δουλοκτητικό σύστημα. Στο δουλοκτητικό σύστημα, η γη και τα εργαλεία της παραγωγής ανήκουν σε ιδιώτες ή στην κοινότητα. Η εργασία γίνεται κυρίως από δούλους, οι οποίοι είναι ιδιοκτησία κάποιου ιδιώτη ή της κοινότητας. Γι' αυτό και οι δούλοι, στη ρωμαϊκή εποχή, αποκλήθηκαν «ομιλούντα εργαλεία» (*instrumenta vocalia*) και κατά το Ρωμαϊκό Δίκαιο ήταν «πράγματα» (*res*) και όχι πρόσωπα.

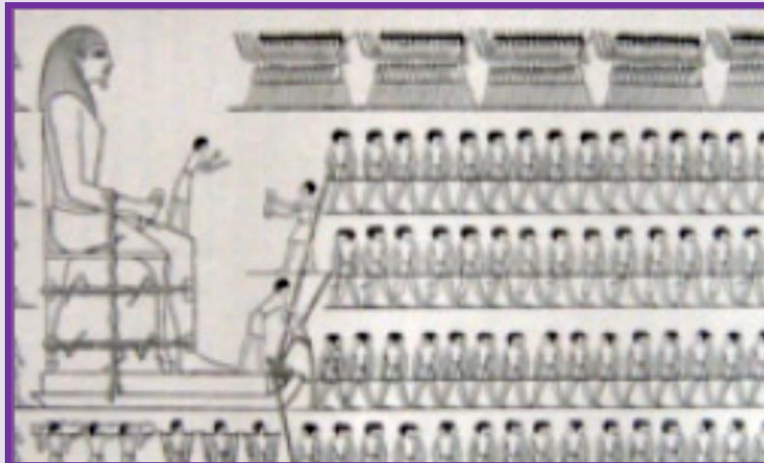
Οι Πυραμίδες της Γκίζας (Αίγυπτος)

Οι Πυραμίδες είναι αποτέλεσμα της εργασίας χιλιάδων δούλων. Χιλιάδες δούλοι μετέφεραν τις τεράστιες πέτρες που ήταν το υλικό με το οποίο κατασκευάστηκαν. Χωρίς την εργασία των δούλων, η κατασκευή των έργων αυτών εκείνη την εποχή θα ήταν σχεδόν αδύνατη.

Δουλοκτητικές κοινωνίες ήταν οι ανατολικές αυτοκρατορίες της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Στις μεγάλες αυτές αυτοκρατορίες,

η γη και τα εργαλεία παραγωγής ανήκουν κυρίως στο κράτος. Εκατοντάδες χιλιάδες δούλοι, που είναι ιδιοκτησία του κράτους, αλλά και ιδιωτών, εργάζονται για την παραγωγή προϊόντων, την κατασκευή κτιρίων, την καλλιέργεια της γης, την παροχή υπηρεσιών.

Η δουλεία είναι η πιο ακραία μορφή εκμετάλλευσης. Οι δούλοι δεν έχουν κανένα δικαίωμα. Είναι ιδιοκτησία του αφέντη τους, ο οποίος τους χρησιμοποιεί όπως επιθυμεί. Οι δούλοι δεν έχουν ωράριο. Εργάζονται όσο και όπου επιθυμεί ο ιδιοκτήτης τους. Στις ανατολικές αυτοκρατορίες κύρια πηγή δούλων ήταν οι πόλεμοι. Οι αιχμάλωτοι πολέμου χρησιμοποιούνταν ως δούλοι.

Αποτύπωση της μεταφοράς του αγάλματος ηγεμόνα.

Το σχέδιο απεικονίζει την τεράστια ποσότητα εργασίας που προσφέρουν οι δούλοι προκειμένου να μεταφερθούν τα τεράστια αγάλματα των βασιλιάδων της εποχής. Αν δεν υπήρχαν οι χιλιάδες δούλοι, με τα περιορισμένα τεχνικά μέσα της εποχής και την κατάσταση των εργαλείων θα ήταν αδύνατο να μεταφερθούν τα βαριά υλικά με τα οποία χτίστηκαν τα μεγάλα οικοδομικά έργα.

Στην Αρχαία Ελλάδα υπήρχαν δούλοι, όχι όμως στην έκταση που υπήρχαν στις ανατολικές αυτοκρατορίες. Οι δούλοι προέρχονταν είτε από αιχμαλώτους είτε από ανθρώπους που είχαν χρεοκοπήσει. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι 7.000 κάτοικοι της πόλης Ίκαρα στη Σικελία αιχμαλωτίστηκαν και πουλήθηκαν δούλοι στην Κατάνη. Ο Σόλων, με τη Σεισάχθεια (από τις λέξεις σείω = κλονίζω, μετατοπίζω, αίρω και «άχθος» = βάρος, χρέος), κατάργησε τον δανεισμό με εγγύηση «το σώμα», επειδή είχε αυξηθεί δραματικά ο αριθμός αυτών που υποδουλώνονταν λόγω χρεών που δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν. Αυτή η κατάσταση εγκυμονούσε εξεγέρσεις και ενδεχομένως εμφύλιο πόλεμο.

Η χειρωνακτική εργασία στην Αρχαία Ελλάδα θεωρούνταν υποτι-

μητική. Γι' αυτό και οι περισσότερες χειρωνακτικές εργασίες γίνονταν από δούλους. Οι δούλοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Πολιτικά δικαιώματα είχαν μόνο οι ελεύθεροι πολίτες. Οι δούλοι μπορούσαν να κάνουν όλες τις εργασίες, όμως δεν μπορούσαν να ασκήσουν πολιτικά δικαιώματα (συμμετοχή στην Εκκλησία του Δήμου, συμμετοχή σε ψηφοφορία).

Η μη ιδιοκτησία δούλου από κάποιον ελεύθερο πολίτη ήταν ένδειξη φτώχειας. Ο ανάπηρος που διεκδικεί το επίδομά του, στον λόγο του Λυσία Υπέρ Αδυνάτου, αναφέρει ότι είναι τόσο φτωχός που δεν έχει τα μέσα να αγοράσει έναν δούλο για να κάνει τις διάφορες δουλειές.

Μονομάχοι.

Ψηφιδωτό του 2ου αιώνα π.Χ.

Ο Σπάρτακος, δούλος θρακικής καταγωγής, ηγήθηκε μεγάλης εξέγερσης δούλων, στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η οποία κράτησε σχεδόν δύο χρόνια (71-73 μ.Χ.). Ο Σπάρτακος ήταν δούλος που χρησιμοποιούνταν ως μονομάχος. Τελικά, οι δούλοι ηττήθηκαν από τις ρωμαϊκές λεγεώνες ενώ ο Σπάρτακος σκοτώθηκε. Ο Σπάρτακος έγινε το έμβλημα των καταπιεσμένων, που αγωνίζονται για την ελευθερία τους και ενέπνευσε πολλές οργανώσεις και κόμματα σοσιαλιστικής ιδεολογίας του 19ου και 20ού αιώνα

που πήραν το όνομα του ή τον έκαναν έμβλημά τους (π.χ. οι Σπαρτακιστές στη Γερμανία).

Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία η δουλεία πήρε μεγάλες διαστάσεις. Εκατοντάδες χιλιάδες αιχμάλωτοι πολέμου εργάζονταν ως δούλοι. Αναπτύχθηκε, επίσης, εκτεταμένο εμπόριο δούλων. Δούλοι χρησιμοποιούνταν και ως μονομάχοι προκειμένου να διασκεδάζουν τα ρωμαϊκά πλήθη στις αρένες. Δεν είναι τυχαίο ότι οι μεγαλύτερες εξεγέρσεις δούλων ξέσπασαν στην επικράτεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (εξέγερση των δούλων της Περγάμου, των ορυχείων Λαυρίου, του Σπάρτακου).

Ο χριστιανισμός ως θρησκεία αμφισβήτησε έντονα το δουλοκτη-

**τικό σύστημα. Στην εποχή του
λουστινιανού, ο δούλος έπαψε να
θεωρείται από νομική άποψη
«πράγμα» και θεωρήθηκε άνθρω-
πος.**

**Το δουλοκτητικό σύστημα ξεπε-
ράστηκε. Η δουλεία, όμως, δεν εξα-
φανίστηκε. Μπορεί να περιορίστη-
κε, αλλά δεν εξαλείφθηκε. Στις με-
γάλες φυτείες των Η.Π.Α. από τον
16ο έως τον 18ο αιώνα, η καλλιέρ-
γεια της γης γινόταν από δούλους
που έφερναν οι δουλέμποροι από
την Αφρική. Το 1861, οι δούλοι στις
Η.Π.Α. είχαν φτάσει περίπου τα
τέσσερα εκατομμύρια. Αξίζει να α-
ναφερθεί ότι, στην Ελλάδα, 40 χρό-
νια πριν (1821), το Α' Σύνταγμα της
Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου
απαγόρευε τη δουλεία.**

Παναγής Λεκατσάς (1911-1970)

Γεννήθηκε στην Ιθάκη. Ασχολήθηκε με μεταφράσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και έγραψε σημαντικές μελέτες ερμηνείας της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, της προϊστορίας κτλ. Σημαντικότερα έργα του Ο Διόνυσος, Η Ψυχή. Έγραψε, επίσης, μελέτες για τις επαναστάσεις των δούλων τη ρωμαϊκή εποχή (Οι πόλεμοι των δούλων, Σπάρτακος).

2.2 Το φεουδαρχικό σύστημα

Η φεουδαρχική κοινωνία γεννήθηκε μέσα στους κόλπους του δουλοκτητικού συστήματος. Τα λατιφούντια, τεράστια αγροκτήματα, σταδιακά αυτονομήθηκαν το ένα από το άλλο. Δεν ανήκαν πια σε μια μεγάλη επικράτεια, σε μια κρατική οντότητα που ήταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η οποία είχε διαλυθεί. Ανήκαν στους ιδιοκτήτες τους. Τα λατιφούντια έγιναν κράτος εν κράτει στις δυτικές επαρχίες του υπό αποσύνθεση ρωμαϊκού κράτους. Η κεντρική εξουσία δεν μπορούσε να ελέγξει αυτούς τους ισχυρούς γαιοκτήμονες, οι οποίοι έφτιαξαν και δικά τους αυτόνομα στρατιωτικά σώματα για να προστατεύσουν την τεράστια ιδιοκτησία τους. Οι γαιο-

κτήμονες παραχώρησαν κομμάτια γης στους ακολούθους τους ενώ νοίκιασαν χωράφια σε πρώην δούλους αλλά και ελεύθερους αγρότες. Δημιουργήθηκαν, έτσι, τα μεγάλα φέουδα.

Απελευθερωμένοι δούλοι και πρώην ελεύθεροι πολίτες άρχιζαν να νοικιάζουν και να καλλιεργούν μικρά τμήματα από τα τεράστια σε έκταση κτήματα που ανήκαν σε γαιοκτήμονες. Οι ενοικιαστές της γης δεν ήταν δούλοι, αλλά δουλοπάροικοι. Ήταν δεμένοι με τη γη που καλλιεργούσαν και δεν μπορούσαν να την εγκαταλείψουν χωρίς την άδεια του φεουδάρχη, ιδιοκτήτη της γης.

«Για τον αφέντη ο δουλοπάροικος ελάχιστη διαφορά είχε από τα ζωντανά που έτρεφε στο κτήμα του. ελάχιστη διαφορά είχε από τα ζωντανά που έτρεφε στο κτήμα του. Έτσι, στη Γαλλία του 11ου αιώνα ένας αγρότης άξιζε 38 πεντάρες και ένα άλογο 100. Αν ο δουλοπάροικος προσπαθούσε να φύγει και τον έπιαναν, τιμωρούνταν αυστηρά και τον ανάγκαζαν να ξαναγυρίσει. Από τα αρχεία του Μπράντφορντ διαβάζουμε : Και μας πληροφόρησαν ότι η Αλίκη, θυγατέρα του William Childyong και δούλη του αφέντη μένει στο Γιορκ. Διατάζουμε επομένως να συλληφθεί».

(Λήο Χάμπερμαν, Τα υλικά αγαθά του ανθρώπου, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1978.)

Αμπράτζιο Λορεντσέτι. Μεσαιωνική πόλη. Εθνική Πινακοθήκη της Σιένα. Είναι ο παλαιότερος πίνακας του 14ου αιώνα που απεικονίζει μια μεσαιωνική πόλη.

Stadtluft macht frei (ο αέρας της πόλης σε κάνει ελεύθερο). Γερμανική παροιμία του 11ου αιώνα. Οι αγρότες δουλοπάροικοι έβλεπαν την πόλη ως χώρο ελευθερίας, στον οποίο μπορούσαν να ζήσουν μακριά από τα δεσμά της δουλοπαροικίας και την καταπίεση των φεουδαρχών.

Τα είδη της ιδιοκτησίας στο φεουδαρχικό σύστημα είναι δύο:

α) Ο οίκος. Ανήκει στον φεουδάρχη. Είναι η καλλιεργήσιμη γη που ο φεουδάρχης δεν τη νοικιάζει, αλλά την εκμεταλλεύεται για τον εαυτό του. Ο οίκος, εκτός από τη γη, περιλαμβάνει την κατοικία του φεουδάρχη, τα εργαλεία που χρησιμοποιούν ο αγρότες, τα ζώα, τις αποθήκες, τους σταύλους κτλ.

Ιδιοκτησία του οίκου θεωρούνται, κατά κάποιο τρόπο, και οι αγρότες καλλιεργητές, οι οποίοι δεν μπορούν να εγκαταλείψουν το φέουδο. Σε ορισμένες μάλιστα περιοχές ο αγρότης, προκειμένου να παντρευτεί, πρέπει να ζητήσει την έγκριση του φεουδάρχη.

β) Τα μικρά κτήματα. Μικρά χωράφια που νοικιάζει ο φεουδάρχης στους δουλοπάροικους. Οι δουλο-

πάροικοι καλλιεργούσαν τα κτήματα και είχαν την υποχρέωση να καταβάλλουν στον φεουδάρχη κάποια αμοιβή (πρόσοδο).

Η πρόσοδος που πλήρωναν οι δουλοπάροικοι στον φεουδάρχη είχε τρεις μορφές:

α) Πρόσοδος σε εργασία (αγγαρεία). Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε στην αρχή του φεουδαρχικού συστήματος. Το εμπόριο και ο εκχρηματισμός της οικονομίας είχαν υποχωρήσει και οι φεουδάρχες δεν είχαν αναπτυγμένες ανταλλαγές με χρήμα. Τους ενδιέφερε, κατά συνέπεια, η εντατική καλλιέργεια της γης τους προκειμένου να αυξηθεί η ποσότητα της παραγωγής. Οι αγρότες εργάζονταν ορισμένες ημέρες στο κτήμα του γαιοκτήμονα χωρίς αμοιβή. Ο βαθμός της εκμετάλλευσης των δουλοπάροικων

φαίνεται από το γεγονός ότι το $1/3$ του χρόνου τους εργάζονταν στο δικό τους κτήμα και τα $2/3$ του χρόνου τους στο κτήμα του φεουδάρχη.

β) Πρόσοδος σε προϊόντα. Από τον 12ο αιώνα και μετά, το σύστημα της αγγαρείας δίνει τη θέση του, χωρίς να εξαφανιστεί εντελώς, στην καταβολή προσόδου σε είδος. Ο φεουδάρχης παίρνει ένα ποσοστό από τη σοδειά των δουλοπαροίκων. Όμως, αυτό που απομένει στους δουλοπάροικους είναι αρκετό μόλις για να καλύψουν τις βιοτικές τους ανάγκες.

γ) Πρόσοδος σε χρήμα. Η ανάπτυξη του εμπορίου και των ανταλλαγών οδήγησαν τους φεουδάρχες στην ανάγκη κατοχής χρήματος. Έτσι, από τον 14ο αιώνα αρχίζει η πρόσοδος σε εργασία ή είδος να αντικαθίσταται από την καταβολή

ενοικίου σε χρήμα. Η ανάγκη των φεουδαρχών για όλο και περισσότερο χρήμα κάνει την εκμετάλλευση των χωρικών όλο και μεγαλύτερη. Έτσι, την περίοδο αυτή (από τον 14ο μέχρι τον 16ο αιώνα) ξεσπούν αγροτικές εξεγέρσεις σε πολλές περιοχές της Ευρώπης. Τέτοιες εξεγέρσεις ήταν η επανάσταση των Ζακερί στη Γαλλία το 1358 και η επανάσταση των χωρικών στη Γερμανία το 1525.

Η εκκλησία, στο φεουδαρχικό σύστημα, λειτουργούσε ως «συλλογικός φεουδάρχης». Είχε στην κατοχή της μεγάλες εκτάσεις γης, τις οποίες καλλιεργούσαν δουλοπάροικοι. Η εκκλησία δικαιολογούσε τη φεουδαρχία στη συνείδηση των αγροτών. Υποστήριζε ότι αυτή η άνιση διάρθρωση του κόσμου (φεουδάρχες και δουλοπάροικοι)

ήταν δοσμένη από τον Θεό και κάθε εξέγερση εναντίον της ήταν αμαρτία.

Η δομή της φεουδαρχικής κοινωνίας απεικονίζεται με το σχήμα μιας πυραμίδας:

Η ανάπτυξη του εμπορίου οδηγεί στην ανάπτυξη των πόλεων. Οι πόλεις αναπτύσσονται και γίνονται, εκτός από κέντρα του εμπορίου, διοικητικά και βιοτεχνικά κέντρα. Οι αστοί (κάτοικοι των πόλεων) είναι αυτοί που πρωτοστατούν στη διαμόρφωση των εθνικών κρατών, καθώς επιδιώκουν μια ενοποιημένη εσωτερική αγορά υπό την επικράτεια ενός κράτους. Αποκορύφωμα του αιτήματος των αστών για εθνικό κράτος, χωρίς βασιλιά και με περιορισμένη τη δύναμη των φεουδαρχών, ήταν η Γαλλική Επανάσταση (1789).

Στο Βυζάντιο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρχαν στοιχεία του φεουδαρχικού συστήματος με διαφορές από τη φεουδαρχία της Δυτικής Ευρώπης:

Στο Βυζάντιο. Ο θεσμός της δουλοπαροικίας υπήρχε και στο Βυζάντιο. Υπήρχαν ισχυροί γαιοκτήμονες με τεράστιες εκτάσεις γης και αγρότες δουλοπάροικοι που την καλλιεργούσαν. Υπήρχαν, επίσης, οι αγγαρείες των δουλοπαροίκων στα κτήματα των γαιοκτημόνων αλλά σε περιορισμένο βαθμό. Στο Βυζάντιο υπήρχε ισχυρό κράτος και κεντρική εξουσία που δεν υπάρχει στη δυτική φεουδαρχία. Οι γαιοκτήμονες δεν είχαν τη δύναμη που είχαν στη Δυτική Ευρώπη.

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η γη, στην Οθωμανική Αυτοκρατο-

ρία, ανήκε στον Σουλτάνο. Ο Σουλτάνος παραχωρούσε μεγάλες περιοχές της γης για εκμετάλλευση σε στρατηγούς-πασάδες. Οι πασάδες λειτουργούσαν ως φοροεισπράκτορες και είχαν υποχρέωση να κρατούν τον στρατό ετοιμοπόλεμο. Οι υπόδουλοι πληθυσμοί είχαν, κυρίως, την υποχρέωση καταβολής φόρων. Οι αγγαρείες ήταν άγνωστες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι πασάδες δεν ήταν αυτόνομοι, όπως οι δυτικοί φεουδάρχες. Φεουδαρχικές σχέσεις εγκαθίδρυσαν οι Φράγκοι, οι Γενουάτες και οι Ενετοί στις περιοχές που κατέκτησαν. Στα Επτάνησα, για παράδειγμα, οι Ενετοί επέβαλαν τη δουλοπαροικία και το σύστημα της μονοκαλλιέργειας (καλλιέργεια ενός είδους που ήταν αναγκαίο στη Βενετία). Έτσι, η Κέρκυρα και η

Λευκάδα ανέπτυξαν συστηματικά την καλλιέργεια της ελιάς και έστειλαν τα 2/3 της παραγωγής του λαδιού τους στη Βενετία. Στη Λευκάδα, επίσης, οι Ενετοί έφτιαξαν αλυκές από τις οποίες εισήγαγαν το αλάτι. (Βλ. φωτογραφία, τόμος 8ος σελ. 104 / 144).

2.3 Το καπιταλιστικό σύστημα ή οικονομία της αγοράς

Τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος (καπιταλισμός από τη λέξη capital = κεφάλαιο) είναι:

- Η ιδιωτική επιχειρηματικότητα (επιχειρηματίες κάνουν επενδύσεις με στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους).
- Οι επιχειρήσεις ανταγωνίζονται για την κατάκτηση αγορών, στις

οποίες θα πουλήσουν τα προϊόντα τους.

- **Οι εργαζόμενοι στις επιχειρήσεις είναι μισθωτοί εργάτες. Λαμβάνουν, δηλαδή, μισθό για τις ώρες που εργάζονται στην επιχείρηση.**

Το καπιταλιστικό σύστημα δημιουργήθηκε μέσα στους κόλπους του φεουδαρχικού συστήματος. Μέχρι τον 11ο αιώνα κυριαρχούσε η αγροτική παραγωγή στο πλαίσιο της φεουδαρχικής κοινωνίας. Ο πληθυσμός ζούσε κυρίως στην ύπαιθρο, καθώς οι πόλεις είχαν παρακμάσει. Δεν είχαν μεγάλο πληθυσμό, ούτε σοβαρές εμπορικές και διοικητικές λειτουργίες.

Όμως, τον 11ο αιώνα σημειώνονται αλλαγές στην παραγωγή και την οικονομία, οι οποίες θα φέρουν

αλλαγές στην κοινωνία και την πολιτική. Ειδικότερα:

α) Αύξηση της παραγωγής. Εισάγεται το άροτρο και η χρήση του αλόγου στην καλλιέργεια της γης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την κατάρυψη αύξηση της παραγωγής και τη δημιουργία σημαντικού πλεονάσματος.

β) Ανάπτυξη του εμπορίου. Το πλεόνασμα της παραγωγής πωλούνταν. Αυτό οδήγησε στην ανάπτυξη του εμπορίου. Η οικονομία μετατράπηκε σταδιακά σε εμπορευματική (παραγωγή προϊόντων για πώληση στην αγορά).

γ) Εκχρηματισμός της οικονομίας. Η διεύρυνση του εμπορίου και των ανταλλαγών οδήγησε στην αύξηση της χρήσης του χρήματος. Το χρήμα γίνεται ο πλούτος. Γι' αυτό και ο κάθε φεουδάρχης ζητάει φό-

ρους σε χρήμα και όχι αγγαρείες από τους δουλοπάροικους.

δ) Ανάπτυξη των πόλεων. Οι πόλεις γίνονται οι χώροι του εμπορίου. Η ζωή στις πόλεις αναζωπυρώνεται. Οι κάτοικοι αυξάνονται. Στις πόλεις εγκαθίστανται μόνιμα οι έμποροι και το προσωπικό των επιχειρήσεών τους. Στις πόλεις, επίσης, αναπτύσσονται πολλές βιοτεχνίες που κατασκευάζουν βιοτεχνικά προϊόντα.

ε) Μεγάλες βιοτεχνικές επιχειρήσεις. Η ανάπτυξη του εμπορίου δημιούργησε όλο και περισσότερες παραγγελίες προϊόντων στις βιοτεχνίες, οι οποίες μεγάλωσαν και εξελίχθηκαν σε μεγάλες επιχειρήσεις, τις **μανιφακτούρες** (από το manus = χέρι και από το factura = κατασκευή). Στις **μανιφακτούρες** εργάζονταν πλέον και πολλοί εργάτες

με μισθό. Οι μανιφακτούρες ήταν ο πρόδρομος των μεγάλων εργοστασίων. Η εισαγωγή της μηχανής στις μανιφακτούρες (Βιομηχανική Επανάσταση) τις μετέτρεψε σε εργοστάσια.

στ) Νέες κοινωνικές τάξεις. Δίπλα στους φεουδάρχες και τους δουλοπάροικους αναδύεται μια νέα κοινωνική τάξη: η αστική τάξη (έμποροι, βιοτέχνες των πόλεων και σταδιακά οι τραπεζίτες που αποκτούν δύναμη, όπως οι Μέδικοι στη Φλωρεντία). Η αστική τάξη, όταν ισχυροποιήθηκε οικονομικά, άρχισε να διεκδικεί από τους φεουδάρχες μερίδιο από την πολιτική εξουσία.

Η Βιομηχανική και η Γαλλική Επανάσταση δίνουν ώθηση στη διαμόρφωση του καπιταλιστικού συστήματος. Οι επιχειρήσεις μεγαλώνουν και εμφανίζεται ο οικονο-

μικός φιλελευθερισμός (Σμιθ) που θεωρεί ότι ο ανταγωνισμός και η ελεύθερη αγορά θα επιφέρουν ανάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη.

**Γιάννης Αλταμούρας,
Το λιμάνι της Κοπεγχάγης, 1874,
Εθνική Πινακοθήκη.**

«Με την εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς, η αστική τάξη διαμόρφωσε κοσμοπολίτικα την παρα-

γωγή και την κατανάλωση όλων των χωρών. [...] Εκμηδενίστηκαν κι εξακολουθούν ακόμα καθημερινά να εκμηδενίζονται οι παμπάλαιες εθνικές βιομηχανίες. Εκτοπίζονται από νέες βιομηχανίες [...], από βιομηχανίες που δεν επεξεργάζονται πια ντόπιες πρώτες ύλες, αλλά πρώτες ύλες που βρίσκονται στις πιο απομακρυσμένες ζώνες και που τα προϊόντα τους δεν καταναλώνονται μονάχα στην ίδια τη χώρα, αλλά ταυτόχρονα σε όλα τα μέρη τον κόσμο. Στη θέση των παλιών αναγκών, που ικανοποιούνταν από τα εθνικά προϊόντα, μπαίνουν καινούργιες ανάγκες που για να ικανοποιηθούν απαιτούν προϊόντα των πιο απομακρυσμένων χωρών και κλιμάτων, μια ολόπλευρη αλληλεξάρτηση των εθνών».

(Μαρξ-Ένγκελς, Το μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος).

Στα μέσα του 19ου αιώνα, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης και οι Η.Π.Α. κυριαρχούν στην παγκόσμια οικονομία. Όλο και περισσότερες περιοχές του πλανήτη ενσωματώνονται στο καπιταλιστικό σύστημα υπό την επικυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών (αποικιοκρατία).

Στις αρχές του 20ού αιώνα, τα ισχυρά κράτη είχαν αποκτήσει τεράστια ισχύ και συγκρούστηκαν μεταξύ τους (Α' Παγκόσμιος Πόλεμος) για τον έλεγχο των πρώτων υλών και το μοίρασμα των αγορών.

Η εποχή του πλήρους ανταγωνισμού των επιχειρήσεων (εποχή του Άνταμ Σμιθ) έδωσε τη θέση της στην εποχή των πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες μοιράζουν τις αγορές, καθορίζουν τις τιμές των προϊόντων και έχουν τεράστια πολιτική επιρροή.

Μετά την κρίση του 1929, η πίστη στην ελευθερία της αγοράς υποχώρησε. Η αποφυγή κρίσεων προϋποθέτει την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία (κρατικός παρεμβατισμός, Κέυνς). Μέσω επενδύσεων σε έργα υποδομής το κράτος παρεμβαίνει στην οικονομία. Το κράτος πρόνοιας, επίσης, προσπαθεί να προστατεύσει τα άτομα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν (συντάξεις, ασφάλεια, δημόσια υγεία και παιδεία).

**Παναγιώτης Τέτσης,
Καφενείο,
Εθνική Πινακοθήκη.**

Μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973, αλλάζει και πάλι η οικονομική πολιτική του καπιταλισμού. Αρχίζει η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού που πολιτικά εκφράστηκε με την άνοδο των Ρέιγκαν (Η.Π.Α.) και Θάτσερ (Ηνωμένο Βασίλειο) στην εξουσία. Ο νεοφιλε-

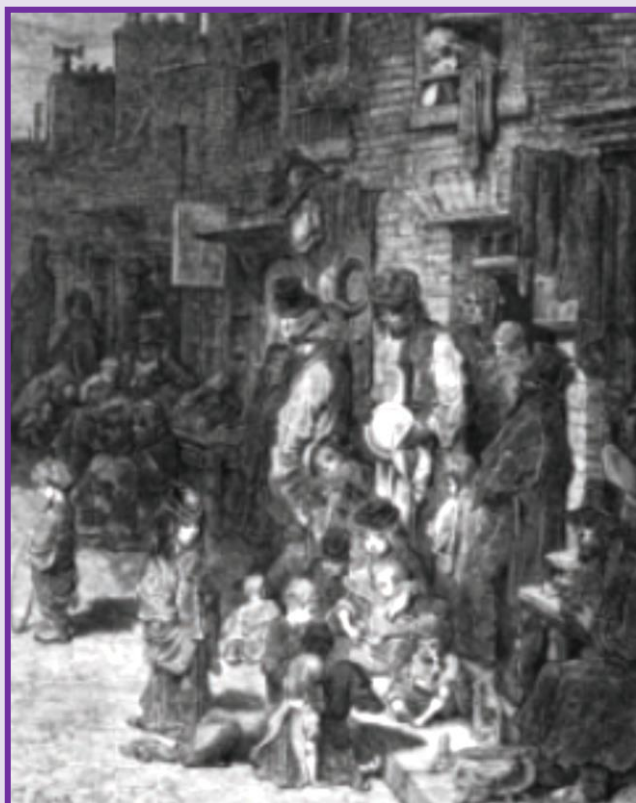
Λευθερισμός υποστηρίζει τη συρρίκνωση του ρόλου του κράτους στην οικονομία. Η επιχειρηματικότητα, η καινοτομία, η ατομική πρωτοβουλία θεωρούνται οι λέξεις-κλειδιά για την ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Όμως, η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν βοήθησε να ξεπεραστούν οι τεράστιες κοινωνικές ανισότητες σε όλο τον κόσμο. Υπάρχει ακόμη πείνα και εξαθλίωση σε έναν πλανήτη που, σε συγκεκριμένες περιοχές του, σφύζει από καταναλωτικά αγαθά.

Γιατί η αστική τάξη ζητούσε ενιαίο κράτος: «Οι Γερμανοί έμποροι έπρεπε να σταματούν κάθε 10 χιλιόμετρα για να πληρώνουν διόδια, το ύψος των οποίων καθοριζόταν έπει-

τα από έντονες διαπραγματεύσεις
...».

(Γιάννης Βαρουφάκης, Πολιτική
Οικονομία, Gutenberg, Αθήνα,
2007).

**Γκυστάβ Ντορέ,
Φτωχογειτονιά του Λονδίνου.**

**Η ανάπτυξη του καπιταλισμού συ-
νοδεύτηκε από τη φτώχεια και την
εξαθλίωση των εργατικών στρω-**

μάτων. Αυτές οι εικόνες του 19ου αιώνα δεν έχουν εξαλειφθεί ούτε και σήμερα. Η φτώχεια και οι ανισότητες συνοδεύουν το καπιταλιστικό σύστημα και στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες είναι όλο και πιο αποκρουστικές.

Τάσσος, 1η Μαρτίου 1935, Εθνική Πινακοθήκη.

2.4 Το σοσιαλιστικό σύστημα ή σχεδιασμένη οικονομία

Τα κοινωνικά προβλήματα που δημιούργησε η ανάπτυξη του καπιταλισμού τον 19ο αιώνα είναι η βάση στην οποία συστηματοποιήθηκε ο σοσιαλιστικός στοχασμός. Πολλοί στοχαστές προσπάθησαν να σχεδιάσουν έναν κόσμο απαλλαγμένο από τη φτώχεια, τις ανισότητες και την εκμετάλλευση.

Οι Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ ανήκουν σε αυτή την κατηγορία των στοχαστών. Υποστήριξαν ότι ο καπιταλισμός δεν μπορεί να εξασφαλίσει κοινωνική δικαιοσύνη. Από τη φύση του είναι ένα σύστημα που στηρίζεται στην εκμετάλλευση και την ανισότητα. Χωρίς την απόσπαση της υπεραξίας από τους εργα-

ζομένους, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί.

Οι Μαρξ και Ένγκελς, όμως, δεν έμειναν μόνο στην ανάλυση της λειτουργίας του καπιταλισμού της εποχής τους. Ανέπτυξαν έντονη πολιτική δράση. Ο Μαρξ έγραψε: «Οι φιλόσοφοι έχουν απλώς ερμηνεύσει τον κόσμο με ποικίλους τρόπους, το ζήτημα είναι να τον αλλάξουμε». Με ποιον τρόπο, όμως, κατά τους Μαρξ και Ένγκελς, μπορούσε να αλλάξει ο κόσμος;

Η εργατική τάξη, που είναι το αντικείμενο της εκμετάλλευσης από την τάξη των καπιταλιστών, χρειάζεται να επαναστατήσει και να καταλάβει την εξουσία. Έτσι, θα υπάρξει ένα νέο οικονομικό σύστημα (σοσιαλισμός) όπου:

- Η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής θα περάσει από τους κα-**

πιταλιστές στο κράτος, το οποίο θα ελέγχει η εργατική τάξη.

- **Η παραγωγή των προϊόντων θα γίνεται με σχέδιο και με στόχο την κάλυψη των αναγκών των μελών της κοινωνίας και όχι για την αύξηση των κερδών των ιδιωτικών επιχειρήσεων.**
- **Ο καθένας θα αμείβεται ανάλογα με την εργασία που προσφέρει. Απώτερος σκοπός του σοσιαλιστικού συστήματος είναι η εγκαθίδρυση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας με τα εξής χαρακτηριστικά:**
- **Σταδιακή εξαφάνιση του κράτους, το οποίο πια δεν θα χρειάζεται αφού οι λειτουργίες του θα έχουν απορροφηθεί από την κοινωνία.**

- **Αταξική κοινωνία:** μια κοινωνία ισότητας όπου δεν θα υπάρχουν κοινωνικές τάξεις και ανισότητες.
- Η παραγωγή θα γίνεται για να ικανοποιούν οι άνθρωποι τις ανάγκες τους.

Οι ιδέες των Μαρξ και Ένγκελς επηρέασαν το εργατικό κίνημα σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι ίδιοι επέμεναν στον διεθνή χαρακτήρα του σοσιαλισμού, καθώς θεωρούσαν ότι είναι σχεδόν αδύνατο να επιτευχθεί σοσιαλισμός σε μία μόνο χώρα.

Το 1864 ιδρύθηκε στο Λονδίνο η Διεθνής Ένωση Εργατών, η οποία έμεινε γνωστή στην ιστορία ως η «Πρώτη Διεθνής». Έργο της ήταν ο συντονισμός της δράσης του εργατικού κινήματος στην Ευρώπη. Μετά την ήττα της Παρισινής Κομμούνας το 1871, η Πρώτη Διεθνής δια-

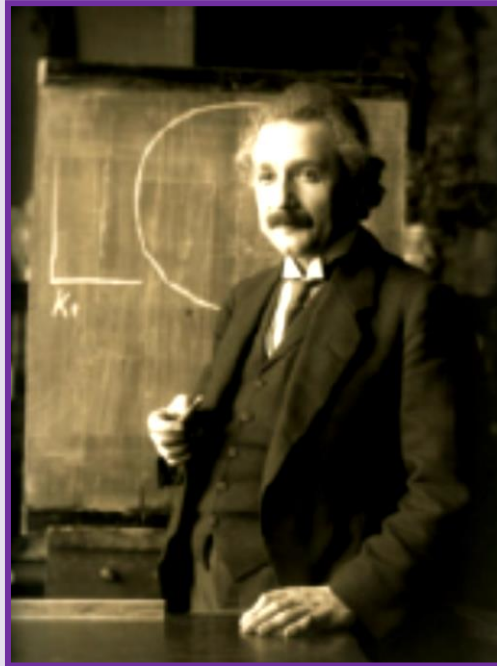
λύθηκε. Το 1889 ιδρύθηκε η Δεύτερη Διεθνής. Το σοσιαλιστικό κίνημα άρχισε να αποκτά μαζικά ερείσματα.

Ο Άλμπερτ Αϊνστάιν ήταν υπέρμαχος του σοσιαλισμού. Σε άρθρο του, που δημοσιεύτηκε το 1949, στο περιοδικό Monthly Review (Μηνιαία Επιθεώρηση) αναλύει τις αρνητικές όψεις του καπιταλισμού:

«Η πραγματική πηγή του κακού είναι, κατά τη γνώμη μου, η οικονομική αναρχία της καπιταλιστικής κοινωνίας, όπως τη βιώνουμε σήμερα. Έχουμε μπροστά μας ένα τεράστιο σύνολο παραγωγών που ακατάπαυστα πασχίζουν να στερήσει ο ένας από τον άλλο τους καρπούς της συλλογικής τους εργασίας - όχι με τη βία, αλλά με την πιστή συμμόρφωση σε

ένα σύστημα νομικών κανόνων. Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι τα μέσα παραγωγής -δηλαδή το σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων που είναι απαραίτητες για την παραγωγή καταναλωτικών και άλλων απαραίτητων αγαθών- μπορεί νομικώς να είναι, και το μεγαλύτερο μέρος είναι, ατομική ιδιωτική περιουσία [...] Αυτόν τον ακρωτηριασμό των ατόμων θεωρώ το μεγαλύτερο κακό του καπιταλισμού. [...] Μια υπέρμετρα ανταγωνιστική στάση εμφυτεύεται στους μαθητές, οι οποίοι εκπαιδεύονται να λατρεύουν την άπληστη επιτυχία ως προετοιμασία για τη μελλοντική τους καριέρα».

Άλμπερτ Αϊνστάιν, «Γιατί σοσιαλισμός», μτφρ. Νίκος Παπαπολύζος, περιοδικό Monthly Review (Μηνιαία Επιθεώρηση), πρώτο τεύχος, 1949.

Ο Αϊνστάιν σε διάλεξη στη Βιέννη το 1921.

Το 1917 έγινε η Ρωσική Επανάσταση, η οποία ήταν εμπνευσμένη από τις απόψεις των Μαρξ και Ένγκελς. Η Ρωσική Επανάσταση σφράγισε την ιστορία του 20ού αιώνα. Ηγέτης του κόμματος των μπολσεβίκων που έκανε την επανάσταση ήταν ο Βλαδίσμηρος Ίλιτς

Λένιν. Το 1918, το Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα, που καθοδήγησε την επανάσταση, μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα. Το 1922, μετά την οριστική επικράτηση της επανάστασης, η χώρα ονομάστηκε Ένωση των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ε.Σ.Σ.Δ.), η οποία περιλάμβανε αρχικά τέσσερις δημοκρατίες, τη Ρωσία, την Ουκρανία, τη Λευκορωσία και την Υπερκαυκασία, δηλαδή τις περιοχές της προεπαναστατικής Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Η Ε.Σ.Σ.Δ. προσπάθησε να οργανώσει σοσιαλιστικά την οικονομία της. Προχώρησε σε κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής και κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας. Ανέπτυξε ένα εκτεταμένο δίκτυο δημόσιων σχολείων και πέτυχε να εξαλείψει, σε σύντομο χρονικό διάστημα, τον

αναλφαβητισμό. Ανάλογη βαρύτητα δόθηκε στη δημόσια υγεία, τις επιστήμες, την τεχνολογία. Φάνηκε ότι ένα από τα πλεονεκτήματα της σχεδιασμένης οικονομίας είναι η γοργή ανάπτυξή της. Μειονέκτημά της, στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, ήταν η αδυναμία της να εφοδιάσει την κοινωνία με καταναλωτικά αγαθά (ιδιωτικά αυτοκίνητα κτλ.) σε επαρκή ποσότητα. Άλλο ένα μειονέκτημα ήταν ότι ο κεντρικός σχεδιασμός προκάλούσε την ανάπτυξη γραφειοκρατίας. Το Κομμουνιστικό Κόμμα ήταν το μοναδικό νόμιμο κόμμα στην κορυφή αυτού του οικονομικού σχεδιασμού, πράγμα που έθετε ζητήματα δημοκρατίας.

Εκτός από την Ε.Σ.Σ.Δ., και άλλες χώρες προσπάθησαν να οικοδομήσουν τον σοσιαλισμό. Η Κίνα,

οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Ανατολική Γερμανία, Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Αλβανία, Γιουγκοσλαβία) προσπάθησαν, είτε υπό την επιρροή της Ε.Σ.Σ.Δ. είτε εκτός, να δημιουργήσουν σοσιαλιστικές οικονομίες.

Υπήρχαν θεωρητικοί και πολιτικοί που θεωρούσαν ότι, στις χώρες αυτές, δεν εγκαθιδρύθηκε ο σοσιαλισμός αλλά ένα είδος κρατικού καπιταλισμού. Τα μέσα παραγωγής είχαν περάσει στο κράτος, όμως το κόμμα και όχι οι εργάτες είχε τον πραγματικό τους έλεγχο. Τα κομματικά στελέχη, σύμφωνα με τους επικριτές, είχαν αντικαταστήσει τους επιχειρηματίες.

Το 1989, η πτώση του τείχους του Βερολίνου σήμανε την αρχή της κατάρρευσης των καθεστώτων του

υπαρκτού σοσιαλισμού. Το 1991 η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε και το οικονομικό σύστημα, που είχε οικοδομηθεί, έδωσε τη θέση του στον καπιταλισμό.

Ο Λένιν σε ομιλία.

Τα πρώτα στοιχεία του προγράμματος του Λένιν:

Θα κερδίσουμε την εμπιστοσύνη των αγροτών μ' ένα διάταγμα, που θα καταργήσει την τσιφλικάδικη ιδιοκτησία [...]. Θα εγκαθιδρύσουμε πραγματικό εργατικό έλεγχο στην παραγωγή [...]. Βλαδίμηρος Ίλιτς Λέ

νιν, Άπαντα, τομ. 26, εκδ. Σύγχρονη Εποχή. Η Τρίτη Διεθνής, όπως έμεινε στην ιστορία, είναι η **Κομμουνιστική Διεθνής**. Ιδρύθηκε το 1919. Βασικός διακηρυγμένος στόχος της ήταν η προώθηση της παγκόσμιας επανάστασης των καταπιεσμένων λαϊκών στρωμάτων. Λειτουργήσε ως όργανο συντονισμού του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος με μεγάλη βοήθεια από την Ε.Σ.Σ.Δ.

Μια κριτική στον σοσιαλισμό από έναν ιδεολογικό και πολιτικό του αντίπαλο: «Το βασικό μειονέκτημα του καπιταλισμού: η άνιση κατανομή των αγαθών. Το βασικό πλεονέκτημα του σοσιαλισμού: η ίση κατανομή των στερήσεων».

Ουίνστον Τσώρτσιλ, Πρωθυπουργός της Αγγλίας κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στο μάθημα της Πολιτικής Παιδείας της Α' Λυκείου έγινε αναφορά στους όρους «αγροτική κοινωνία», «βιομηχανική κοινωνία», «μεταβιομηχανική κοινωνία». Τι διαφορά έχουν τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα που περιγράψαμε σε αυτή την ενότητα με αυτούς τους όρους;

Οι όροι αγροτική και βιομηχανική κοινωνία αναφέρονται στο ποιος τομέας κυριαρχεί στην συνολική οικονομία (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενή) και στο είδος των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται. Στις αγροτικές κοινωνίες, οι άνθρωποι ζουν, κυρίως, από την καλλιέργεια της γης. Στις βιομηχανικές κοινωνίες, ζουν, κυρίως από τη βιομηχανική παραγωγή αλλά και από τον πρωτογενή

τομέα που και αυτός έχει «βιομηχανοποιηθεί» με τη χρήση μηχανών.

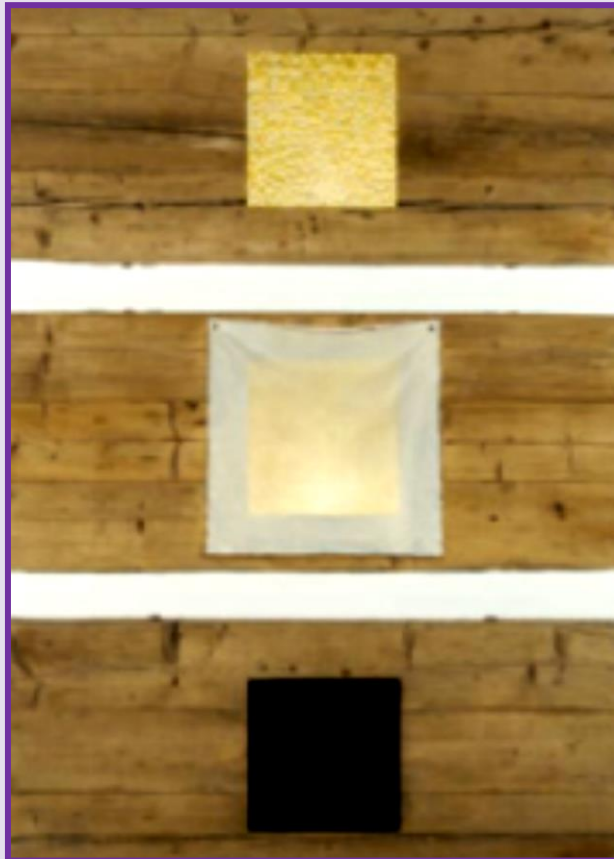
Τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα αναφέρονται στον τρόπο παραγωγής, στις παραγωγικές σχέσεις με τις οποίες οι άνθρωποι παράγουν τα διάφορα προϊόντα.

Σχηματικά, τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα σε σχέση με τους όρους «αγροτική κοινωνία», «βιομηχανική κοινωνία», «μεταβιομηχανική κοινωνία» είναι:

ΤΥΠΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
Αγροτική Κοινωνία	Δουλοκτητικό
	Φεουδαρχικό
Βιομηχανική	Καπιταλισμός
	Σοσιαλισμός
Μεταβιομηχανική	Καπιταλισμός με αναπτυγμένο τομέα υπηρεσιών και εκτεταμένη χρήση της πληροφορικής στην παραγωγική διαδικασία.

Μια άλλη διάκριση που συναντούμε είναι η διάκριση Πρώτου, Δεύτερου, Τρίτου και «Τέταρτου» Κόσμου. Ποια σχέση μπορεί να έχει αυτή η ταξινόμηση με αυτές που περιγράψαμε;

Πρόκειται για μια άλλη ταξινόμηση που χρησιμοποιεί διαφορετικά κριτήρια. Κριτήριο ταξινόμησης, σε αυτήν την περίπτωση, δεν είναι ούτε οι σχέσεις παραγωγής (δουλοκτητικό, φεουδαρχικό, καπιταλιστικό, σοσιαλιστικό σύστημα) ούτε το ποιος τομέας της παραγωγής είναι κυρίαρχος (πρωτογενής - αγροτική κοινωνία, δευτερογενής - βιομηχανική κοινωνία κτλ.).

Χρήστος Μπόκορος, Το αίνιγμα του Παράσσιου (τρίπτυχο), 2000, Εθνική Πινακοθήκη.

Οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις χώρες δεν είναι μόνο σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεγγύης. Είναι και σχέσεις εκμετάλλευσης και κυριαρχίας. Πολλοί οικονομολόγοι έκαναν σημαντικές εργασίες πάνω σε αυτή την κατεύθυνση, προσπαθώντας να δείξουν με στοι-

χεία την οικονομική ανισότητα στον σύγχρονο κόσμο και πως αυτή επηρεάζει τους πολίτες.

Ο οικονομολόγος Αντρέ Γκύντερ Φρανκ (1929-2005) υπολόγισε ότι στη Χιλή - χώρα της καπιταλιστικής περιφέρειας - το 74% του μισθού μιας μέσης οικογένειας ξοδεύονταν μόνο στην αγορά ψωμιού! Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι οικογένειες να περικόπτουν αγαθά, όπως το γάλα και τα εισιτήρια των αστικών συγκοινωνιών. Η πλειονότητα των εργαζομένων πήγαιναν στη δουλειά τους με τα πόδια.

Επιπλέον, πολλά παιδιά υποσιτίζονταν και λιποθυμούσαν στο σχολείο. Πολλά από αυτά σταμάτησαν να πηγαίνουν στο σχολείο.

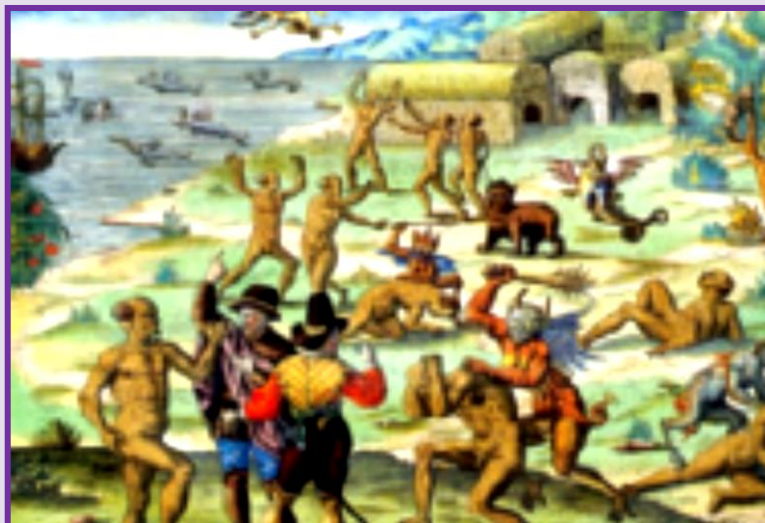
(Ν. Κλάιν, Το Δόγμα του Σοκ, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 2007).

Τεοντόρ Ντε Μπρυ, Ινδιάνικο Χωριό, Γκραβούρα, 1588.

Πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι οι «ανακαλύψεις» των Ευρωπαίων θαλασσοπόρων ήταν η αρχή της κυριαρχίας των ευρωπαϊκών χωρών στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας και της Αφρικής.

Οι νέες περιοχές υπήχθησαν σε ένα καθεστώς ανελέητης εκμετάλλευσης, η οποία βοήθησε τις αναπτυγμένες αποικιοκρατικές μητροπόλεις να γίνουν ακόμη πιο πλούσιες και ισχυρές. Οι νέες, όμως, περιοχές της Ασίας, της Αφρικής της Λατινικής Αμερικής είδαν τον πολιτισμό τους να καταστρέφεται, τον πληθυσμό τους να αποδεκατίζεται και τον πλούτο τους να λεηλατείται.

Τεοντόρ ντε Μπρυ, Η κατάκτηση της Αμερικής από τους Ισπανούς.

Το κριτήριο είναι το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας. Έτσι, και στον Πρώτο και στον Τρίτο Κόσμο συμπεριλαμβάνονται καπιταλιστικές οικονομίες. Διαφέρουν, όμως, ως προς το επίπεδο της ανάπτυξής τους. Οι Η.Π.Α., ο Καναδάς, η Γερμανία, η Γαλλία κτλ. είναι ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ανήκουν στον Πρώτο Κόσμο. Η Νιγηρία, η Κολομβία, η Βραζιλία, η Αλγερία έχουν, επίσης, καπιταλισμό. Ανήκουν, όμως, στον Τρίτο Κόσμο καθώς η ανάπτυξη τους είναι πολύ μικρότερη σε σχέση με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Οι ανεπτυγμένες χώρες του Πρώτου Κόσμου καθορίζουν, σε μεγάλο βαθμό, την πορεία της οικονομίας των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Πολλοί οικονομολόγοι θεωρούν ότι οι αναπτυγμένες χώρες είναι καπι-

ταλιστικές μητροπόλεις που κυριαρχούν στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες της καπιταλιστικής περιφέρειας και τις εκμεταλλεύονται. Η κυριαρχία και η εκμετάλλευση επεκτείνονται σε πολλά επίπεδα. Ειδικότερα:

- Οι χώρες της μητρόπολης εκμεταλλεύονται τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της περιφέρειας (ορυκτός πλούτος, εκμετάλλευση ύδρευσης, ηλεκτροδότησης, κατασκευή βασικών έργων υποδομής όπως δρόμοι, αεροδρόμια και γέφυρες από εταιρείες των μητροπολιτικών χωρών που εισπράττουν επί πολλά χρόνια, μέσω διοδίων χρήσης, πολλαπλάσια ποσά από το κόστος κατασκευής και ταυτόχρονα ελέγχουν άμεσα την οικονομική ζωή της χώρας).**

- Οι χώρες της μητρόπολης αποκτούν φθηνό εργατικό δυναμικό (μετανάστευση) από τις χώρες της περιφέρειας.

Ο επόμενος πίνακας παρουσιάζει την ταξινόμηση με κριτήριο το επίπεδο ανάπτυξης:

<p>Πρώτος Κόσμος</p>	<ul style="list-style-type: none">• Καπιταλιστικές κοινωνίες Δυτικής Ευρώπης, Η.Π.Α., Καναδάς, Ιαπωνία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία.• Η ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής είναι ατομική και κυριαρχεί η ελεύθερη αγορά.• Η πλειονότητα
-----------------------------	--

	<p>του πληθυσμού ζει σε πόλεις. Ένα μικρό τμήμα του πληθυσμού ασχολείται με τη γεωργία.</p>
<p>Δεύτερος Κόσμος</p>	<p>Είναι οι χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», που δεν υπάρχουν πια.</p>
<p>Τρίτος Κόσμος</p>	<p>• Είναι χώρες φτωχές, ο πληθυσμός τους είναι εξαθλιωμένος, δεν υπάρχει καλό οδικό δίκτυο, αποχέτευση, ιατρική περίθαλψη, εκπαίδευση.</p>

«Τέταρτος Κόσμος»

Πρόκειται για τους άστεγους των μεγάλων πόλεων, οι οποίοι τοποθετούνται, από άποψη συνθηκών ζωής, δίπλα στους εξαθλιωμένους των κοινωνιών του Τρίτου Κόσμου. Έτσι, πολλοί κοινωνιολόγοι κάνουν λόγο για τον «Τέταρτο Κόσμο» που ζει στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες.

Ερωτήσεις • Ασκήσεις • Δραστηριότητες

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

Η οικονομία στην Αρχαία Ελλάδα θεωρούνταν μέρος της συνολικής διαχείρισης των υποθέσεων της πόλης.

Το οικονομικό πρόβλημα είναι η ικανοποίηση απεριόριστων αναγκών με περιορισμένους πόρους.

Σύμφωνα με τον Σμιθ, η σχεδιασμένη οικονομία θα δώσει λύση στα οικονομικά προβλήματα της ανθρωπότητας.

Οι φυσιοκράτες θεωρούσαν τη γεωργία ως τον σημαντικότερο τομέα της οικονομίας.

Ο Μαρξ διατύπωσε τη θεωρία της υπεραξίας.

1β. Κατά τον Φουρασιέ (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

α. Στις παραδοσιακές κοινωνίες το 70% του πληθυσμού εργάζεται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας.

β. Στην περίοδο της ανάπτυξης της οικονομίας η πλειοψηφία του πληθυσμού εργάζεται στον τριτογενή τομέα της οικονομίας.

γ. Στις αναπτυγμένες οικονομίες ο μισός πληθυσμός εργάζεται στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας.

ε. Όλα τα παραπάνω.

1γ. Αντιστοιχείστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

Β' ΣΤΗΛΗ

1. Μαρξ	___ υπεραξία
2. Ρικάρντο	___ ελεύθερη αγορά
3. Άνταμ Σμιθ	___ κρατική
παρέμβαση
4. Τζον Κέυνς	___ γεωργία
5. φυσιοκρά-
τες	___ μείωση του
κόστους
παραγωγής

B' ΟΜΑΔΑ

1α. Ποιες είναι οι απόψεις του Ρικάρντο για το εισόδημα της κάθε κοινωνικής τάξης;

1β. Ποιο είναι το περιεχόμενο του οικονομικού προβλήματος;

2α. Ποιες ήταν οι μορφές της προσόδου στο φεουδαρχικό σύστημα;

2β. Ποιες ήταν οι κύριες πηγές προέλευσης των δούλων στην αρχαιότητα;

Επιπλέον:

- Να συζητήσετε την άποψη του Μαρξ ότι ο καπιταλισμός παράγει διαρκώς νέες ανισότητες.
- Να συζητήσετε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του καπιταλιστικού συστήματος.

- Να συζητήσετε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του σοσιαλιστικού συστήματος.

Α' ΟΜΑΔΑ

1α. Βάλτε Σ (Σωστό) ή Λ (Λάθος) στην αντίστοιχη απάντηση:

- Το βασικό οικονομικό πρόβλημα συνίσταται στην καταγραφή των αναγκών των μελών μιας κοινωνίας.
- Ο Κέυνς εισηγήθηκε την κρατική παρέμβαση στην οικονομία.
- Ο Φουραστιέ δημιούργησε μια ταξινόμηση των κοινωνιών με κριτήριο την κατανομή του εργατικού δυναμικού στους τομείς της οικονομίας.

Ο Κλαρκ ασχολήθηκε με το πώς θα αναπτυχθεί το εθνικό προϊόν.

Το New Deal στηρίχτηκε στις ιδέες του Άνταμ Σμιθ.

1β. Ο Γιόζεφ Σουμπέτερ διατύπωσε (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

α. τη θεωρία της υπεραξίας

β. τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης

γ. τη δημιουργική καταστροφή

δ. τίποτε από τα παραπάνω

1β. Να εξηγήσετε με ένα παράδειγμα την άποψη ότι οικονομία, κοινωνία και πολιτεία συνδέονται μεταξύ τους.

2α. Ποιες είναι οι διαφορές φυσικών και κοινωνικών επιστημών;

2β. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για να ευδοκιμήσει ο κοινωνικός στοχασμός;

Επιπλέον:

- Να συζητήσετε την άποψη του Ντυρκέμ για τις αιτίες των αυτοκτονιών.

- Να συζητήσετε τη διαφορά του φυσικού και θείκου δικαίου.

- Να εξετάσετε με παραδείγματα από την οικονομική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα τη διάκριση που κάνει ο Μαρξ σε βάση και εποικοδόμημα.

1β. Ο Μαξ Βέμπερ υποστήριξε ότι (βάλτε σε κύκλο τη σωστή απάντηση):

α. η πουριτανική ηθική εμπόδισε την ανάπτυξη του καπιταλισμού

β. η πουριτανική ηθική επιτάχυνε την ανάπτυξη του καπιταλισμού

γ. η θρησκεία γενικά επιταχύνει την ανάπτυξη της οικονομίας

δ. τίποτε από τα παραπάνω

1γ. Αντιστοιχείστε τις έννοιες της Α' στήλης με τις έννοιες της Β' στήλης, γράφοντας τον αντίστοιχο αριθμό της Α' στήλης στο κενό της Β' στήλης.

Α' ΣΤΗΛΗ

Β' ΣΤΗΛΗ

1. Σουμπέτερ

___ Αρχαία Ρώμη

2. Σμιθ

___ ο καταναλωτής χειραγωγείται

3. Γκαλμπρέιθ

___ δουλοπάροικος

4. δουλοκτητικό σύστημα

___ ελεύθερη αγορά

5. φεουδαρχία

___ καινοτομία

B' ΟΜΑΔΑ

1α. Πώς κατανέμεται το εργατικό δυναμικό στις αναπτυγμένες κοινωνίες κατά τον Φουρασιέ;

1β. Ποιες είναι οι βασικές θέσεις του Γκαλμπρέιθ;

2α. Ποιες είναι οι βασικές κατευθύνσεις για την επίλυση των οικονομικών προβλημάτων;

2β. Πού οφείλεται το ότι οι πόροι είναι περιορισμένοι;

Επιπλέον:

- Να αναλύσετε με ένα παράδειγμα τη θέση του Μιλ ότι στη διανομή των προϊόντων εισάγεται το στοιχείο της πολιτικής επιλογής.

- Να συζητήσετε γιατί οι φυσιοκράτες έδωσαν ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη.

Βασική ορολογία

Αγορά: ο χώρος και τα μέσα, μέσω των οποίων γίνονται οι αγοραπωλησίες. Ανάλογα με το είδος της ανταλλαγής γίνεται λόγος για «αγορά εργασίας», «αγορά χρήματος», «αγορά εμπορευμάτων» κτλ.

Άμεση δημοκρατία: το πολίτευμα στο οποίο όλοι οι πολίτες άρχουν και άρχονται, όλοι συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας (νομοθετικής, εκτελεστικής, δικαστικής).

Αντιπραγματισμός: η ανταλλαγή πράγματος αντί πράγματος.

Αξία ανταλλακτική: η ποσοτική σχέση ενός εμπορεύματος με άλλα εμπορεύματα κατά την ανταλλαγή του.

Αξία χρήσης: η ιδιότητα ενός εμπορεύματος να ικανοποιεί σωματικές ή ψυχολογικές ανάγκες του καταναλωτή.

Αποικιοκρατία: η κτήση, η εκμετάλλευση και η εξάρτηση κάποιων χωρών από άλλες. Οι αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης είχαν αποικίες στην Αφρική και την Ασία, από τις οποίες έπαιρναν πρώτες ύλες και φθηνά εργατικά χέρια.

Γραφειοκρατία: σύστημα οργάνωσης με καταμερισμό εργασίας και ιεραρχική δομή. Περιλαμβάνει τη διεκπεραίωση υποθέσεων διοικητικού χαρακτήρα σε ένα ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης και ελέγχου των διαδικασιών μέσω γραφείων.

Δευτερογενής τομέας: περιλαμβάνει τη μεταποίηση και επεξεργασία των πρώτων υλών και προϊόντων

που παράγονται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία, κτηνοτροφία, κυνήγι, εξόρυξη πρώτων υλών) και διακρίνεται σε χειροτεχνία, βιοτεχνία, βιομηχανία.

Δίκαιο θεϊκό: σύστημα κανόνων που εκπορεύεται από ένα ανώτερο πνευματικό ον, το οποίο ξεπερνά τη βούληση των ανθρώπων.

Δίκαιο φυσικό: σύστημα κανόνων που εδράζεται στην ουσία της ανθρώπινης φύσης και μιας αναλλοίωτης στον χρόνο λογικής, η οποία αναγνωρίζει απαράγραπτα φυσικά δικαιώματα.

Δούλοι: άνθρωποι που έχουν χάσει την ελευθερία τους και εργάζονται χωρίς αμοιβή για τον ιδιοκτήτη τους.

Δουλοπάροικοι: αγρότες που ήταν εξαρτημένοι από τη γη την οποία καλλιεργούσαν για λογαριασμό του φεουδάρχη-κατόχου αυτής της γης.

Εθνικό προϊόν: είναι η αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε ένα έτος από συντελεστές παραγωγής που ανήκουν σε μόνιμους κάτοικους της χώρας, ανεξάρτητα από τον τόπο παραγωγής του. Το Εθνικό Προϊόν υπολογίζεται και ως εξής: $\text{Εθνικό Προϊόν} = \text{Εγχώριο Προϊόν} + \text{Εισόδημα από Εξωτερικό} - \text{Εισόδημα προς Εξωτερικό}$.

Επιστήμη: προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» (γνωρίζω σε βάθος, γνωρίζω καλά) και περιλαμβάνει ένα σύστημα απόκτησης γνώσης με βάση μια συστηματική μεθοδολογία η οποία βασίζεται στην έρευ-

να, στην παρατήρηση, στην οργάνωση και στην ταξινόμηση της παραγόμενης με αυτόν τον τρόπο γνώσης.

Εποικοδόμημα: ονομάζεται και υπερδομή και, σύμφωνα με τον μαρξισμό, αφορά την αντανάκλαση της οικονομικής βάσης περιλαμβάνοντας εξω-οικονομικά στοιχεία και θεσμούς όπως το δίκαιο, η ιδεολογία, η κουλτούρα, τα οποία αντιστοιχούν στην οικονομική βάση.

Θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα: το θεμελιώδες πρόβλημα της πολιτικής είναι το ερώτημα: περισσότερη ισότητα (δικαιοσύνη) ή περισσότερη αποτελεσματικότητα;

Ιμπεριαλισμός: αφορά την πολιτική του επεκτατισμού που ένα ισχυρότερο κράτος ή έθνος εφαρμόζει

προκειμένου να ελέγξει ή να κυριαρχήσει έναντι άλλων εθνών ή κρατών με στόχο τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας ή ενός συσχετισμού οικονομικής και πολιτικής δύναμης υπέρ αυτού. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις πολιτικές και στρατηγικές ελέγχου και κυριαρχίας των ισχυρότερων σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, στρατιωτικό επίπεδο.

Καινοτομία: η επινόηση και εφαρμογή νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής και μεθόδων επιχειρηματικότητας. Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία, οι νέες μορφές εμπορίου (για παράδειγμα το ηλεκτρονικό εμπόριο) αποτελούν μορφές καινοτομίας. Οι επιχειρήσεις που καινοτομούν αποκτούν συγκριτικό πλεονέ-

κτημα στον ανταγωνισμό τους με τις άλλες επιχειρήσεις.

Καπιταλισμός: είναι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, στη συσσώρευση και επένδυση του κεφαλαίου με βασικό κίνητρο τη μεγιστοποίηση του ατομικού κέρδους. Στον καπιταλισμό κυριαρχεί ο νόμος της ελεύθερης αγοράς (διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, προσώπων) παρόλο που το κράτος μπορεί να παρεμβαίνει σε επιμέρους τομείς της οικονομίας ή να είναι ο συλλογικός ιδιοκτήτης πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Καταμερισμός εργασίας: κατανομή εργασίας σε περισσότερα πρόσωπα. Η κατανομή αρμοδιοτήτων για επιμέρους στάδια της παραγωγής

σε διαφορετικά πρόσωπα με αποτέλεσμα την περισσότερη και καλύτερη παραγωγή.

Κέρδος: υπάρχουν πολλοί ορισμοί ανάλογα με τις θεωρίες και τις οπτικές των οικονομολόγων. Σύμφωνα με τη λογιστική, το κέρδος προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα έσοδα που αποφέρει μια οικονομική δραστηριότητα και του κόστους παραγωγής της.

Κοινοκτημοσύνη: η από κοινού ιδιοκτησία και χρήση των υλικών αγαθών στο πλαίσιο μιας οικογένειας, κοινότητας ή ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Κοινωνικό σύστημα: σύνολο από κοινωνικούς θεσμούς, δομές, κανόνες και λειτουργίες που αλληλεξαρτώνται συνδιαμορφώνοντας τους

όρους και τις συνθήκες κοινωνικής συνύπαρξης των ατόμων.

Κρατικός παρεμβατισμός: η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Σκοπός του κρατικού παρεμβατισμού είναι ο περιορισμός των ανεπιθύμητων καταστάσεων που προξενεί η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς, και κατ' επέκταση η επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων.

Κύριο οικονομικό πρόβλημα: πώς, με περιορισμένους πόρους, θα ικανοποιηθούν οι απεριόριστες ανάγκες; Από αυτό απορρέουν και τα άλλα οικονομικά προβλήματα.

Λατιφούντιο: η μεγάλη γαιοκτησία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η λέξη είναι λατινική (latifundium από τα *latus* = εκτεταμένος + *fundus* = κτήμα).

Μερκαντιλισμός: οικονομική θεωρία η οποία υποστηρίζει πως η ευημερία μιας χώρας εξαρτάται από τις αρχές που διέπουν το σύστημα του εμπορίου (θετικό εμπορικό ισοζύγιο) και ότι μόνο μέσω παρεμβάσεων και ρυθμίσεων οικονομικού εθνικιστικού χαρακτήρα θα επιτευχθεί πλούτος, ο οποίος κατά κανόνα ταυτίζεται με το χρήμα.

Μέσα παραγωγής: στη μαρξιστική σκέψη τα μέσα παραγωγής αναφέρονται σε όλα τα μέσα με τα οποία μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα της περιλαμβάνοντας τις πρώτες ύλες από τη γη, τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τις υποδομές, τις μεθόδους παραγωγής. Ο τρόπος και οι σχέσεις ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής καθορίζουν τη φύση

και τον χαρακτήρα ολόκληρης της κοινωνίας.

Μηχανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμίλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφωνόταν στις παραδοσιακές και αδιαφοροποίητες κοινωνίες οι οποίες βασίζονταν στο συλλογικό πνεύμα, στην παράδοση, στις θρησκευτικές τελετές, στην ενότητα και στους δεσμούς της κοινότητας.

Μονοπώλιο: ο όρος περιγράφει μια κατάσταση όπου μια επιχείρηση έχει την αποκλειστική δικαιοδοσία για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων οι οποίες σχετίζονται με συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες.

Νόμος: θεσμοθετημένος γραπτός κανόνας δικαίου που ρυθμίζει υποχρεωτικά τις σχέσεις των πολιτών

με την πολιτική εξουσία και το κράτος, καθώς και τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους για σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη κοινή ζωή.

Συντελεστές παραγωγής: αυτοί που παράγουν πλούτο σε μια οικονομία. Αυτοί είναι το έδαφος (φυσικοί πόροι), το κεφάλαιο (μηχανήματα, κτήρια κτλ.) και η εργατική δύναμη.

Οικονομία: ο όρος αφορά το σύνολο των ενεργειών, των τεχνικών και των πρακτικών που διαπλέκονται στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση των προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών σε ένα κοινωνικό σύνολο.

Οικονομικό σύστημα: το σύνολο των θεσμών και των συνειδητών ενεργειών των μελών μιας κοινωνίας.

ας προκειμένου να παράξουν, να διανείμουν, να ανταλλάξουν και να καταναλώσουν τα προϊόντα που τους είναι απαραίτητα.

Οίκος: ομάδα ανθρώπων που ζουν μαζί. Περιλαμβάνει τα πρόσωπα τα οποία συναποτελούν έναν οικογενειακό πυρήνα. Σε πολλές περιπτώσεις στον οίκο συμπεριλαμβάνουμε και την κοινή περιουσία.

Ολιγοπώλιο: μορφή αγοράς όπου λίγες επιχειρήσεις ελέγχουν την παραγωγή και προσφορά ενός προϊόντος στην αγορά, με αποτέλεσμα να μη μπορούν άλλες επιχειρήσεις να εισχωρήσουν εύκολα στη συγκεκριμένη αγορά.

Οργανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμιλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφώνεται

στις πολυπρόσωπες και σύνθετες κοινωνίες με αναπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας. Οι σχέσεις των ατόμων διακρίνονται από την ετερογένεια και την έντονη διαφοροποίηση.

Παραγωγή: η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι μετασχηματίζουν τους παραγωγικούς συντελεστές σε χρήσιμα αγαθά, προϊόντα και υπηρεσίες.

Παραγωγικές δυνάμεις: τα μέσα παραγωγής μιας κοινωνίας και οι δυνατότητες που τα μέσα αυτά παρέχουν στα κοινωνικά υποκείμενα.

Παρατήρηση: ερευνητική μέθοδος και τεχνική μέσω της οποίας καταγράφουμε και μελετάμε συστηματικά μια πραγματικότητα ή ένα φαινόμενο με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων τα οποία

είτε να επαληθεύονται είτε να διαψεύδονται.

Πείραμα: ερευνητική μέθοδος μέσω της οποίας επιχειρούμε στην πράξη να δοκιμάσουμε την εφαρμογή μιας θεωρίας ή γενικότερα μιας υπόθεσης εργασίας την οποία έχουμε στο μυαλό μας σε θεωρητικό επίπεδο.

Ο σκοπός του πειράματος είναι η επαλήθευση ή και η διάψευση μιας θεωρίας, με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων και συσχετίσεων.

Πλήρης ανταγωνισμός: όταν σε μία αγορά για κάθε προϊόν υπάρχουν πολλοί πωλητές (προσφορά) και αγοραστές (ζήτηση) οι οποίοι λειτουργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, χωρίς να υπάρχουν εμπόδια και φραγμοί στην προσφορά και τη ζήτηση παρά μόνο η ελεύθερη οικονομική δραστηριό-

τητα των συμμετεχόντων. Στον πλήρη ανταγωνισμό η τιμή του προϊόντος θεωρείται δεδομένη (αφού δεν επηρεάζεται από μία ή περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων) και υπάρχει απόλυτη ελευθερία εισόδου νέων επιχειρήσεων στην αγορά.

Πολιτική απάθεια: η αδιαφορία για την πολιτική. Μερικές φορές δεν είναι αδιαφορία για την πολιτική αλλά συνειδητή επιλογή μη συμμετοχής στα κοινά.

Πολιτική: έννοια η οποία είναι σύμφυτη με το φαινόμενο της εξουσίας περιλαμβάνοντας το σύνολο των πρακτικών, των μεθόδων και των διαδικασιών που ακολουθούνται προκειμένου οι κοινωνίες να οργανώσουν τον τρόπο διοίκησης και χρηστής συνύπαρξης των με-

λών τους. Όρος με πολλές εκδοχές και εκφάνσεις, επειδή αναφέρεται σε μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτήτων και πεδίων κοινωνικής έκφρασης. Για τον λόγο αυτό, έχουμε τους όρους: οικονομική πολιτική, εκπαιδευτική πολιτική, εξωτερική πολιτική, πολιτιστική πολιτική κ.ό.κ.

Πολιτικό σύστημα: είναι η συστηματική οργάνωση θεσμών, πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνουν την πολιτική βούληση της πολιτείας.

Πολιτικοποίηση: η διαδικασία εκμάθησης, διαμόρφωσης πολιτικής συνείδησης και συμμετοχής του πολίτη στα κοινά.

Πολιτική οικονομία: κοινωνική επιστήμη που μελετά τα οικονομικά φαινόμενα και ειδικότερα το τι θα παραχθεί, με ποιο τρόπο, πώς και

με ποιο τρόπο θα αναπτυχθεί η οικονομία.

Πουριτανική ηθική: όρος που συνδέθηκε με την τυφλή πίστη στο θρησκευτικό καθήκον και την εγκράτεια, με στόχο την αυτοσυγκράτηση των ατόμων από τις καθημερινές απολαύσεις, την προσήλωση στην εργασία και την εγκόσμια ασκητική.

Προλεταριάτο: όρος με κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο, που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την τάξη των εργατών οι οποίοι, ως μισθωτοί και εξαρτημένοι από τους αστούς-εργοδότες, πωλούν την εργατική τους δύναμη προκειμένου να αποκομίσουν ως εισόδημα τον μισθό τους που είναι και το μόνο μέσο επιβίω-

σης και αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης.

Πρωτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει τη γεωργία, την αλιεία, την κτηνοτροφία, το κυνήγι, καθώς και την εξόρυξη -χωρίς επεξεργασία- πρώτων υλών από το φυσικό περιβάλλον.

Σοσιαλισμός: το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα το οποίο αναγνωρίζει τη συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, τη δημιουργία συλλογικών διαδικασιών παραγωγής, διανομής και κατανομής του κοινωνικού προϊόντος με στόχο όχι την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και κέρδους αλλά την εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου.

Τριτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει την

παροχή υπηρεσιών, το εμπόριο, τη διαμεσολάβηση και τις ειδικές υπηρεσίες στην υγεία, την παιδεία, τις ασφάλειες, τα ελεύθερα επαγγέλματα, τις τράπεζες κτλ.

Υπεραξία: σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση είναι η διαφορά ανάμεσα στην αξία που προκύπτει από την παραγωγικότητα της εργασίας και την αμοιβή της εργατικής δύναμης η οποία συντηρεί την αναπαραγωγή της. Πρόκειται για μέρος της αξίας το οποίο δεν καρπούται ο εργαζόμενος και άμεσος παραγωγός αλλά ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής (κεφαλαιοκράτης).

Φεουδαρχία: κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα το οποίο ευδοκίμησε στη Δυτική Ευρώπη τον Μεσαίωνα και βασίστηκε στα φέουδα, την αγγαρεία, την εξάρτη-

ση των δουλοπαροίκων από τη γη, το καθεστώς της μεγάλης ιδιοκτησίας στη γη, τη συντεχνιακή βιοτεχνική παραγωγή.

Φυσιοκράτες: ομάδα φιλοσόφων, στοχαστών και οικονομολόγων του 18ου αιώνα που υποστήριζε την αρχή του φυσικού δικαίου στην οικονομία. Πίστευαν πως ο πλούτος προερχόταν κατά κανόνα από τη γεωργία και πως θα έπρεπε, σε αντίθεση με τους μερκαντιλιστές, να εφαρμοστεί ο φυσικός νόμος στην οικονομική ζωή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

**Αντόρνο, Τ. - Χορκχάιμερ, Μ. (1986)
Η διαλεκτική του διαφωτισμού, μτφρ.
Ζήσης Ζαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.**

**Αριστοτέλης (χ.χ.) Πολιτικά (μτφρ.
Π. Λεκατσάς). Αθήνα: Ζαχαρόπου-
λος.**

**Aronowitz, S. - DiFazio, W. (1995)
The Jobless Future: Sci-Tech and the
Dogma of Work. University of
Minnesota Press.**

**Berend, I.T. (2009) Οικονομική Ιστο-
ρία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα. Α-
θήνα: Gutenberg.**

**Dahrendorf, R. (1957) Class and
Class Conflict in Industrial Society.
Stanford University Press.**

Durkheim, E. (1964) The Division of Labour in Society. Free Press.

Gathorne-Hardy, J. (1977) The Public School Phenomenon. Penguin Books.

Giddens, A. (2002) Κοινωνιολογία, μτφρ. Δ. Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg.

Giddens, A. (2009) Sociology. 6th edition. Cambridge: Polity Press.

Heilbroner, R. (2000) Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή. Αθήνα: Κριτική.

Heywood, A. (2006) Πολιτικές Ιδεολογίες, μτφρ, Χαρίδημος Κουτρής. Θεσ/νίκη: Επίκεντρο.

Mills, C.R. (1985) Η κοινωνιολογική φαντασία, μτφρ. Ν. Μακρυνικόλα - Σ. Τσακνιάς. Αθήνα: Παπαζήσης.

Parsons, T. (1951) Toward a general theory of action. Mass.: Harvard University Press.

Ritzer, G. (2010) Sociological Theory. 8th edition. Mc Graw Hill.

Rubin, I. I. (1994) Ιστορία οικονομικών θεωριών, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος. Αθήνα: Κριτική.

Βαν Γκογκ (1990) Γράμματα στον αδελφό του Θεόδωρο, μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης. Αθήνα: Γκοβόστης.

Βασιλείου, Θ. - Σταματάκης, Ν. (1992) Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Καστοριάδης, Κ. (1986) Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα. Αθήνα: Ύψιλον.

Καστοριάδης, Κ. (2010) Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας. Αθήνα: Κέδρος.

Κρεμμυδάς, Β. (2001) Νεότερη ιστορία. Ελληνική & Ευρωπαϊκή. Αθήνα: Gutenberg.

Μακιαβέλι, Ν. (2006) Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης. Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (2003) Η γερμανική ιδεολογία (τόμοι Α-Β), μτφρ. Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Gutenberg.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (χ.χ.) Διαλεκτικά Έργα. Αθήνα.

**Μεταξάς, Α-Ι. Δ. (1979) Πολιτική Επι-
στήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχό-
μενο. Αθήνα: Σάκκουλας.**

**Μουζέλης, Ν. (1978) Νεοελληνική
Κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης. Αθή-
να: Εξάντας.**

**Μπαγκαβός, Χ. - Παπαδοπούλου,
Δ. (επιμ.) (2006) Μετανάστευση και
ένταξη των μεταναστών στην ελλήνι-
κή κοινωνία. Αθήνα: Gutenberg.**

**Μπαμπύ, Ζ. (2010) Οι θεμελιώδεις
νόμοι της καπιταλιστικής οικονομίας,
μτφρ. Μ. Χρήστου - Β. Βεργωτής -
Μπ. Γεωργούλας. Αθήνα: Στοχα-
στής.**

**Ντυρκέμ, Ε. (1978) Οι κανόνες της
κοινωνιολογικής μεθόδου. Αθήνα:
Gutenberg.**

Πουланτζάς, Ν. (2001) Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσαούσης, Δ. (1983) Η κοινωνία του ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Τσαούσης, Δ. (1984) Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας. Αθήνα: Gutenberg.

Τσουκαλάς, Κ. (1992) Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα: 1830-1922. Αθήνα: Θεμέλιο.

Φίλιας, Β. (1978) Κοινωνικά Συστήματα (τόμοι Α-Β). Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Φραγκουδάκη, Α. (1985) Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χάμπερμαν, Λ. (1978) Τα υλικά αγαθά του ανθρώπου, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

3^{ου} ΤΟΜΟΥ

2.9 Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος (Τζον Μέυναρντ Κέυνς)	9
2.10 Η ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου και η πρόοδος της κοινωνίας (Κόλιν Κλαρκ-Ζαν Φουραστιέ-Τζον Κένεθ Γκάλμπρείθ-Γιόζεφ Σουμπέρ)	21
B. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ: ώρες 4	34
2.1 Το δουλοκτητικό σύστημα	34
2.2 Το φεουδαρχικό σύστημα	46

2.3 Το καπιταλιστικό σύστημα ή οικονομία της αγοράς	58
2.4 Το σοσιαλιστικό σύστημα ή σχεδιασμένη οικονομία	71
Ερωτήσεις • Ασκήσεις • Δραστηριότητες	96
Βασική ορολογία	106
Βιβλιογραφία	127

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

